

บทที่ ๒

ศาสนา

ขันติธรรมทางศาสนาของพระเจ้าแผ่นดินไทยที่มีกษัตริย์นารีกาทอลิกและมิชชันนารี
โปรเตสแตนต์

ประเทศไทยรับนับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัย
สืบต่อมา ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลป วรรณคดี วัฒนธรรม และระบบสังคม
ส่วนใหญ่อยู่ภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนาแทบทั้งสิ้น พระราชกรณียกิจขององค์ประมุข
ที่สำคัญประการหนึ่งได้แก่การทำนุบำรุงพุทธศาสนา

ลักษณะการปกครองประเทศตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์
มีอยู่ ๒ หลัก คือพุทธจักร และอาณาจักร พุทธจักรคือการรักษาพระธรรมวินัยให้
ถูกต้องตามพุทธบัญญัติเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของสงฆ์ ฝ่ายอาณาจักรมี
พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้บริหารสูงสุดของประเทศ ก่อนที่จะมีในบทบัญญัติแห่ง
รัฐธรรมนูญในสมัยการปกครองแบบประชาธิปไตย ปรากฏตามจารีตประเพณีแต่โบราณ
ว่า พระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์จะต้องเป็นพุทธมามกะ สมเด็จพระยาคำรง
ราชานุภาพทรงประธานความเห็นว่า "ตามหลักฐานที่ปรากฏในพงศาวดารชนชาติไทย
มีคุณธรรม ๓ อย่างเป็นสำคัญ จึงสามารถปกครองประเทศสยามมาได้ คือความ
จงรักภักดีของชาติอย่างหนึ่ง ความปราศจากวิหิงสาอย่างหนึ่ง ความฉลาดในการ
ประสานประโยชน์อย่างหนึ่ง"^๑

คุณธรรมที่ว่า "ความปราศจากวิหิงสา" หรือ ขันติธรรมทางศาสนา
(Religious Toleration) และ "ความฉลาดในการประสานประโยชน์" (Power
of Assimilation) เป็นหลักขององค์ประมุขในการปกครองและเป็นนโยบาย
อันชาญฉลาดที่สามารถนำประเทศให้ก้าวหน้า มีสันติสุข และปลอดภัยจาก
เหตุการณณ์คับขันได้ทุกสมัย

^๑สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ"
ชุมนุมพระนิพนธ์ (ร.พ. โสภณพิพรรฒนากร. ๒๔๗๐), หน้า ๕.

ขันติธรรมทางศาสนาของพระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงศรีอยุธยา

ขอยืนยันที่ว่าพระมหากษัตริย์ไทยทรงให้เสรีภาพทางศาสนาโดยตลอด เริ่มปรากฏในพงศาวดาร ตั้งแต่ปี ๒๐๕๔ ตรงกับแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา ประเทศไทยทำสนธิสัญญาทางไมตรีกับโปรตุเกสเป็นครั้งแรก แล่นั้นมาก็มีพวกโปรตุเกสทำมาค้าขายตั้งบ้านเรือนในเมืองไทย สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ไม่ทรงขัดขวางและทรงอนุญาตให้ประชาชนเลือกนับถือศาสนาใดก็ได้ตามใจสมัคร^๑ พ.ศ. ๒๐๘๑ สมเด็จพระไชยราชาธิราชก็ทรงอนุญาตให้บาทหลวงโปรตุเกสสั่งสอนศาสนาโรมันคาทอลิกได้โดยสะดวก ชาวโปรตุเกสได้สร้างวัดในกรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองอีกมากมายหลายตำบล^๒ ในพงศาวดารกล่าววว่า พระไชยราชาธิราชพระราชทานที่ตำบลบ้านดิน ที่ริมลำแม่น้ำฝั่งตะวันตก เหนือปากคลองตะเคียนให้พวกโปรตุเกสตั้งบ้านเรือนเป็นภูมิลำเนาและพระราชทานอนุญาตให้สร้างวัดคาทอลิกในที่นั้นได้ จึงมีตำบลบ้านฝรั่งโปรตุเกสที่กรุงศรีอยุธยา แล่นั้นมา^๓ ระหว่าง พ.ศ. ๒๑๖๓ - ๒๑๗๑ อยู่ในรัชสมัยของพระเจ้าทรงธรรม "ทรงรอบรู้วิชาการในสมัยนั้นหลายอย่าง ทั้งทรงเคารพในพระพุทธศาสนา และประพฤติราชธรรมมั่นคง เป็นที่รักใคร่นับถือทั่วไปทั้งชาวพระนครและชาวต่างประเทศ แคว้นไม่โปรดที่จะทำศึกสงคราม พอพระราชหฤทัยแต่จะเป็นมิตรกับนานาประเทศ"

^๑ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๗ "เรื่องไทยกับฝรั่งเศสเป็นไมตรีกันครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์" (ร.พ.โสภณพิพรรฒธนากร. ๒๔๖๕), หน้า ๖.

^๒จดหมายเหตุฝรั่งครั้งกรุงเก่า ค.ศ. ๑๕๑๑, หน้า ๔๗ - ๔๘.

^๓ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๗ "เรื่องไทยกับฝรั่งเศสเป็นไมตรีกันแต่ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์" (ร.พ.โสภณพิพรรฒธนากร. ๒๔๖๕), หน้า ๘.

^๔สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพ, ไทยรบพม่า (ร.พ.โสภณพิพรรฒธนากร. ๒๔๗๑), หน้า ๒๐๑.

ในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททองซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ ๒๔ แห่งกรุงศรีอยุธยา ก็ได้มีหลักฐานอ้างในพงศาวดารว่า ทรงพระกรุณาพระราชทานที่ดินให้พวกบาทหลวง สร้างวัดไค้ในกรุงสยาม

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระองค์ทรงเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความกว้างขวางแห่งเสรีภาพทางศาสนาในแผ่นดินของพระองค์ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชและประชาชนชาวไทยมีขันติธรรมทางศาสนาชั้นสูงสุด ขันติธรรมทางศาสนาของประเทศไทยที่ไม่รังเกียจหรือกีดกันศาสนาอื่นนี่เองเป็นแรงจูงใจอย่างพิเศษที่ทำให้มิชชันนารีฝรั่งเศสและพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ ได้ทุ่มเทความหวังและความพยายามที่จะเปลี่ยนศาสนาองค์ประมุขของไทย แต่สมเด็จพระนารายณ์ทรงหวังผลอันอาจอำนวยความสะดวกและทางไมตรีของประเทศ คอยทรงพิจารณาเห็นว่า "การที่ชาวต่างประเทศเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่ในประเทศสยามนั้น เป็นหนทางดีสำหรับทำให้การค้าขายเจริญ ทำให้วิชาความรู้เกิดขึ้นในบ้านเมือง และทำให้บ้านเมืองมั่งคั่งสมบูรณ์" สมเด็จพระนารายณ์จึงไม่ทรงขัดขวางการเผยแพร่ศาสนาโรมันคาทอลิกของมิชชันนารีฝรั่งเศสและทรงพระราชทานอำนาจเต็มแก่เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ลงนามในหนังสือสัญญาแทนพระเจ้ากรุงสยาม เมื่อครั้งทำสนธิสัญญากับเซอวาเลีย เคอ โชมองต์ อัครราชทูตฝรั่งเศส ณ เมืองลพบุรี เมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๒๒๘ ในข้อ ๒ และข้อ ๓ แสดงถึงขันติธรรมทางศาสนาของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นลายลักษณ์อักษร มีความดังนี้

"ข้อ ๒ พระเจ้ากรุงสยามพระราชทานพระราชานุญาตให้บาทหลวงสอนศาสนาแก่พลเมืองในพระราชอาณาจักรสยามใดตามใจปรารถนา จะสอนวิทยาศาสตร์หรือวิชาใด ๆ ก็ไค้ และมีสิทธิรับคนเหล่านั้นเข้าไปอยู่ในวัด ในโรงเรียน และในบานใดเท่ากับวัดวาอารามในพระพุทธศาสนาและห้ามมิให้ผู้ใดทำการขัดขวาง....."

^๑ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๗ "เรื่องไทยกับฝรั่งเศสเป็นไมตรีกันครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์" (ร.พ. โสภณพิพรรฒนากร. ๒๔๖๕), หน้า ๔.

ข้อ ๓ ท่านราชทูตแห่งประเทศฝรั่งเศสขอพระราชานุญาตต่อพระเจ้ากรุงสยาม ให้ประชาชนพลเมืองที่นับถือคริสตศาสนาไคร้รับการผ่อนผันหยุดงานที่จะต้องทำในเทศกาลของเขาในวันอาทิตย์และในวันนักขัตฤกษ์ซึ่งมีตราไว้ที่โรงสวกแล้ว เว้นไว้แต่จะมีการจำเป็นจริง ๆ"^๑

ลอมแบร์ เดอ ลามอตต์ พระราชาคณะเบริช (Lambert de la Motte, Bishop of Berytes) มิชชันนารีฝรั่งเศสเขียนรายงานไปยังประเทศฝรั่งเศสว่า "ข้าพเจ้าเชื่อว่าในโลกนี้จะหาเมืองไหนที่มีศาสนาทุกอย่างและที่อนุญาตให้ปฏิบัติตามศาสนานั้น ๆ ใกล้เคียงกับเมืองไทยเห็นจะหาไม่ไค้แล้ว พวกที่ไม่ไค้คือศาสนาคริสต์เตียนก็ไค้ พวกเขารีก็ไค้ พวกมะหะหมัดก็ไค้ ซึ่งแยกกันออกเป็นคณะเป็นหมู่ ก็ปฏิบัติตามศาสนาตามลัทธิของตัวเองโดยไม่มีข้อห้ามปรามก็คขวางอย่างไค้เลย พวกชาวโปรตุเกส อังกฤษ ฮอลันดา จีน ญี่ปุ่น มอญ เขมร มลายู ญวน จาม และชาติอื่น ๆ อีกหลายชาติ กับตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมืองไทย พวกเขารีลัทธิคาทอลิกมีอยู่ประมาณ ๒,๐๐๐ คน คนเหล่านี้ไค้โดยมากเป็นชาวโปรตุเกสซึ่งไค้ถูกไล่ออกจากอินเดีย จึงไค้หนีมาอาศัยอยู่ในเมืองไทยและไค้ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหมู่บ้านหนึ่งคางหาก พวกโปรตุเกสเขารีคเหล่านี้มีวัดอยู่ ๒ วัด หนึ่งอยู่ในความปกครองของพวกบาทหลวงคณะเยซุอิต อีกวัดหนึ่งอยู่ในความดูแลของพวกบาทหลวงคณะเซนต์โดมินิก (Dominicans) บาทหลวงทั้งสองคณะนี้และพวกเขารีคทั้งหลายก็ปฏิบัติตามศาสนาไค้ทุกอย่างคจะอยู่ในเมืองของเขา"^๒ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชพระราชทานอนุญาตให้บาทหลวงคาทอลิกฝรั่งเศสทำการเผยแพรศาสนาทั้งในกรุงและนอกกรุง จกหมายของเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ผู้

^๑ หลวงสันธานวิद्याสิทธิ แปลจาก หนังสือจดหมายเหตุรายวันของท่านบาทหลวง เดอ ชัวส์ (ร.พ.โสภณพิพรรฒธนากร. ๒๔๗๓), หน้า ๑๕๔ - ๑๕๕.

^๒ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๗, "เรื่องไทยกับฝรั่งเศสเป็นไมตรี" (ร.พ.โสภณพิพรรฒธนากร. ๒๔๖๕) หน้า ๓.

เปลี่ยนมานับถือศาสนาโรมันคาทอลิกและเป็นผู้ช่วยเหลือคนสำคัญของมิชชันนารีฝรั่งเศส
 ที่มีไปยังสันตปาปาอินโนเซนต์ที่ ๑๑ เล่าความเป็นไปของคริสตศาสนาโรมันคาทอลิก
 ในประเทศไทยว่า "ในเมืองหลวงและบริเวณรอบ ๆ มีสำนักคริสตศาสนิก ๓ แห่ง
 คือสำนัก ๑ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินนายของชาวเขา ทรงสร้างตึกใหญ่ หลัง ๑ กับ
 โบสถ์อันงาม โบสถ์ ๑ สำนักที่ ๒ อยู่ที่ มปรัม (Mapram)
 ในเมืองละโว้ มีสำนัก ๑ ที่ใ้พระราชนานเป็นที่ใ้ศีลแก่คริสตศาสนิกชน"^๑

"มปรัม" คือตำบล "มหาพราหมณ์" นั้นเอง เป็นที่ตั้งของโรงเรียนสอน
 ศาสนาและเป็นสถานที่ฝึกนักเรียนใ้เป็นผู้นำทางศาสนาโรมันคาทอลิก เจ้าพระยา
 วิชาเยนทร์ใ้สนับสนุนและดูแลอย่างใกล้ชิด ดังปรากฏในจดหมายตอนหนึ่งว่า
 ".....ในที่นั้นรับเลี้ยงคุณักเรียนบางคน แต่จัดการกินอยู่แห่งหมเลวทรามทั้งสิ้น
 ถ้าจะจัดการเลี้ยงคุณคนหนุ่ม ๆ ใ้ดีขึ้น จะเป็นประโยชน์ทางชักชวนใ้พวกหนุ่ม ๆ
 นั้น และญาติพี่น้องที่ถือศาสนาอันพลอยไปมาหาสู่กันใ้ ชาวเขาใ้สังเกตเห็นความ
 ซากแคลนถ้งนี้ จึงถามว่าปีหนึ่ง ๆ จะจ่ายเงินที่โรงเรียนเท่าไร ใ้รับตอบว่า
 เคยใ้จ่าย ๒๕๐ เหรียญ "โอฏโฏ" สำหรับนักเรียน ๕๐ คน กับบาทหลวง ๒
 องค์ และกล่าววากรุงโรมก็เห็นพอควยการสอนนักเรียนเป็นอันมาก.....
 ชาวเขาจะจัดโรงเรียนในสยามใ้ดีขึ้นถ้งนี้ แลวชาวเขาจึงใ้สร้างโรงเรียนอัน
 ใหญ่ขึ้นในที่นั้น มีนักเรียน ๑๐๐ คน บาทหลวง ๔ องค์ บิฉอบ คน ๑ ใ้จ่ายปีละ
 ๑,๕๐๐ เหรียญ "โอฏโฏ" (otto "ทอง")"^๒ โรงเรียนแห่งนี้ใ้ดำเนินกิจการ
 ต่อมาจนกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนผู้เขาริตในคริสตศาสนาโรมันคาทอลิกตั้งแต่
 สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นต้นมา

จากรายงานของเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ และสถิติจำนวนผู้ที่เขาริตถือ
 ศาสนาโรมันคาทอลิกในสมัยนั้น ก็พอจะอนุมานใ้ว้ว้กิจกรรมของมิชชันนารีฝรั่งเศส
 กว้างขวางและใ้รับเสรีภาพอย่างเต็มที่

^๑ สำเนาจดหมายเหตุ "เรื่องส่งทูตไทยไปกรุงโรมครั้งที่ ๒ ในแผ่นดิน
 สมเด็จพระนารายณ์มหาราช" (สยามพณิชยการ ๒๔๗๕), หน้า ๓๕ - ๔๐.

^๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๐.

๕ คำ "โอฏโฏ" มาจากคำ "otto" เป็นชื่อเหรียญทองซึ่งปรากฏในจดหมายฉบับ

การเผยแพร่วรรณคดีศาสนาโรมันคาทอลิกเสื่อมลงพร้อม ๆ กับเจ้าพระยาวิชาเยนทร์สิ้นอำนาจ ทั้งนี้เพราะกลุ่มเจ้านายขุนนางไทยอันมี สมเด็จพระเพทราชา และ ขุนหลวงสรศักดิ์ (สมเด็จพระเจ้าเสือ) ไม่พอใจเจ้าพระยาวิชาเยนทร์และพวกฝรั่งเศษซึ่งมีพฤติการณ์ชวนให้คนไทยคิดว่าฝรั่งเศษจะคิดเอาบ้านเมืองไทยเป็นเมืองขึ้น ควบปรากฏว่ามีทหารฝรั่งเศษเข้ามาประจำที่ป้อมบางกอก และอยุธยา เป็นจำนวนมาก ใน พ.ศ. ๒๒๓๑ ผู้สนับสนุนคนสำคัญของมิชชันนารีฝรั่งเศษในเมืองไทย คือเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ได้ถูกประหารชีวิตที่เมืองลพบุรี เมื่อกษัตริย์เจ้าพระยาวิชาเยนทร์จะสิ้นอำนาจไปแล้ว องค์ประมุขของไทยต่อมาคือ สมเด็จพระเพทราชา ก็มีใต้วาควกลางพวกมิชชันนารีฝรั่งเศษเสียทั้งหมด การเผยแพร่วรรณคดีศาสนาโรมันคาทอลิกก็ยังคงดำเนินต่อไป พระเพทราชาทรงยอมอนุญาตให้พวกบาทหลวงทำการสอนศาสนาต่อไปได้ดังเดิม แสดงให้เห็นว่าพระเพทราชามีใต้วาควกลางพวกมิชชันนารีฝรั่งเศษออกจากประเทศนั้นก็เพื่อจะกำจัดเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ และล้างอำนาจทางการทหารของฝรั่งเศษให้หมดไปเท่านั้น เมื่อเหตุการณ์สงบมิชชันนารีฝรั่งเศษก็ได้ออกมาเผยแผ่ศาสนาต่อไปได้ตามปกติสืบมาจนถึง พ.ศ. ๒๒๗๓ ซึ่งอยู่ในรัชกาลของพระเจ้าท้ายสระ พระองค์มีพระราชโองการไม่ให้บาทหลวงเทศนาสั่งสอนเป็นภาษาไทย ภาษามอญ ภาษาลาว ภาษามอญ และภาษาจีน

๑. ห้ามมิให้ใต้วาควกลางพวกมิชชันนารีเทศนาสั่งสอนเป็นภาษาไทย ภาษามอญ ภาษาลาว ภาษามอญ และภาษาจีน

๒. ห้ามมิให้ใต้วาควกลางพวกมิชชันนารีเทศนาสั่งสอนเป็นภาษาไทย

๓. ห้ามมิให้ใต้วาควกลางพวกมิชชันนารีเทศนาสั่งสอนเป็นภาษาไทย ภาษามอญ ภาษาลาว

๑. ห้ามมิให้ใต้วาควกลางพวกมิชชันนารีเทศนาสั่งสอนเป็นภาษาไทย ภาษามอญ ภาษาลาว ภาษามอญ และภาษาจีน
 ๒. ห้ามมิให้ใต้วาควกลางพวกมิชชันนารีเทศนาสั่งสอนเป็นภาษาไทย
 ๓. ห้ามมิให้ใต้วาควกลางพวกมิชชันนารีเทศนาสั่งสอนเป็นภาษาไทย ภาษามอญ ภาษาลาว
- ซึ่งถือศาสนาอันประเสริฐของไทยแม้จะยากจนเพียงใดไปเยี่ยมเยียนของเงินทองจากพวกมิชชันนารี และห้ามมิให้ไปขอเช่าริต ห้ามมิให้ไทย มอญ ลาว เชื่อและนับถือศาสนาคริสต์ และห้ามมิให้ไทย มอญ ลาว ไปคบค้าสมาคมกับพวกเช่าริต และห้ามมิให้พวกมิชชันนารีรับ

คนไทย มอญ และลาว เข้าวัดเป็นอันขาด

๔. ห้ามมิให้พวกมิชชันนารีแต่งหนังสือซึ่งตีพิมพ์ และคัดค้านศาสนาไทย
ให้บรรดามิชชันนารีทั้งหลายที่จะเขามายังกรุงศรีอยุธยา ระวังอย่าใดกระทำผิดต่อ
ขอห้าม ๔ ขอนี้แม้แต่ขอใดข้อหนึ่งเป็นอันขาด ถ้าหากว่าพวกมิชชันนารีที่จะเขามา
ยังกรุงศรีอยุธยา ใดเห็นและใดทราบขอความตามประกาศพระราชโองการซึ่ง
จารึกไว้ในแผ่นศิลานี้ไม่ปฏิบัติตาม แต่ขึ้นทำความผิดในขอห้าม ๔ ขอนี้แม้แต่ขอ
หนึ่งข้อใด เมื่อใดที่สอบสวนพิจารณาใดความจริงแล้ว ก็จะต้องลงโทษหัวหน้าของพวก
มิชชันนารีถึงประหารชีวิต และพวกมิชชันนารีอื่น ๆ นั้นได้รับพระราชอาญาเขียน
แล้ว จะต้องถูกไล่ออกไปให้พ้นพระราชอาณาเขตไทยทั้งหมด"^๑.....

ประกาศพระราชโองการนี้ได้จารึกในแผ่นศิลาเมื่อวันที่พุธขึ้น ๔ ค่ำ ปีมะแม โทศก
พ.ศ. ๒๒๗๓ (ค.ศ. ๑๗๓๐) คำประกาศในแผ่นดินของพระเจ้าท้ายสระนี้นับ
เป็นข้อขัดแย้งทางศาสนาเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ ข้อขัดแย้งนี้ไม่อาจจะ
กล่าวได้ว่าพระเจ้าท้ายสระทรงขาดขันติธรรมทางศาสนา เมื่อพิจารณาแล้วพวก
มิชชันนารีเองก็มีความผิดพลาคีในการดำเนินงานเผยแผ่ศาสนาด้วยประการหนึ่ง
บาทหลวงส่วนมากที่เข้ามาเผยแผ่ศาสนาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชและ
ต่อ ๆ มา มักจะประพฤติตนไม่เป็นที่เลื่อมใส ดังเช่นเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ได้
เคยมีจดหมายปรารภถึงความประพฤติ และวิธีสอนศาสนาของบาทหลวงไปยังองค์
สันตปาปาอินโนเซนต์ที่ ๑๑ ว่า "ทำไมคนไม่รู้นั่งสวด ไม่มีศรัทธา ไม่มี ความ
สำรวมอินทรีย์ เมื่ออยู่ในยุโรปก็มีตำแหน่งแล้ว ครั้นมาถึงสยามจึงกลายเป็นนัก
สอนศาสนาของโรม คนชั้นสูงกว่าคนทั้งหมดในที่นี้ไปได้ ที่นี้เองก็ต้องการมีนักสอน
ศาสนาซึ่งมีความอดทน ความถ่อมตัว ความระมัดระวังและคุณความดีอื่น ๆ มาก
อย่างเดียวกันกับผู้ที่มาทางบูรพทิศแห่งอื่น ๆ"^๒

^๑ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๗ "เรื่องจดหมายเหตุของคณะบาทหลวง
ฝรั่งเศสตอนแผ่นดินพระเจ้าเสือและพระเจ้าท้ายสระ" (ร.พ. โสภณพิพิธพรชุนนการ
๒๔๖๕), หน้า ๗๑ - ๗๒.

^๒สำเนาจดหมายเหตุ "เรื่องส่งทูตไทยไปกรุงโรมครั้งที่ ๒ ในแผ่นดิน
สมเด็จพระนารายณ์มหาราช" (สยามพันธชยการ ๒๔๗๕), หน้า ๔๓.

อีกตอนหนึ่งในรายงานของ เขาพระยาวิชาเยนทร์ที่มีไปยังองค์สันตปาปา ไคกลาวถึงวิธีดำเนินการของบาทหลวงในทางที่ผิดว่า "พวกบาทหลวงควร จะหัดภาษาไทยให้ถูกต้องเสียก่อน จึงจะสามารถนำให้ผู้อื่นเชื่อตาม และไม่ควรจะกล่าวทำหิ ตีเคียนศาสนาอื่นอย่างที่ทำกันเวลานี้ เพราะมีแต่จะทำให้ผู้อื่นศาสนาอื่นหัวเราะเยาะเย้ยไค"^๑ หลังจากรัชกาลพระเจ้าทวยสระไม่ปรากฏว่ามีข้อขัดแย้งทางศาสนาเกิดขึ้นอีก

ครั้นถึงสมัยกรุงธนบุรี ตลอดเวลา ๑๕ ปี การเผยแพร่ศาสนาโรมันคาทอลิกเป็นไปอย่างเงียบ ๆ ไม่กาวหนา ทั้งนี้ไม่ใช่เพราะสมเด็จพระเจ้าตากสินไม่ทรงอุคหนุน หากเป็นด้วยเหตุอื่นเป็นต้นว่าบ้านเมืองกำลังอยู่ในระบะรพุง การฟื้นฟูศาสนาจึงเป็นไปด้วยความลำบาก ดังปรากฏในจดหมายของมองเซนเยอร์เลอบองถึงผู้อำนวยการคณะต่างประเทศ ลงวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๓๑๘ (ค.ศ. ๑๗๗๕) ตอนหนึ่งว่า ".....บ้านเมืองไม่ไคเป็นอันทามาหากินมา ๑๕ ปีแล้ว เพราะเหตุว่ามีสงครามไม่หยุดเลย และในเวลานี้ก็ยังหาสงบที่ไคียวไม่เงิน ๒๐๐ เหรียญในทุกวันนี้มีราคาไม่เท่ากับเงิน ๕๐ เหรียญเมื่อ ๑๐๐ ปีมาแล้ว ซึ่งเป็นเวลาที่เรไคแรกมาตั้งคณะบาทหลวง"^๒ ในสมัยนี้ไคเกิดข้อขัดแย้งระหว่างรัฐบาลไทยกับพวกบาทหลวงโรมันคาทอลิกอีกครั้งหนึ่ง นับเป็นครั้งที่ ๒ ในประวัติศาสตร์ ข้อขัดแย้งนี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๒๓ (ค.ศ. ๑๗๘๐) มีสาเหตุจากพวกบาทหลวงฝรั่งเศสสั่งสอนพวกเขารัตมิให้เขาไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับราชการงานเมือง เช่นห้ามพวกเขารัตมิให้เขาไปเกี่ยวของในพิธีหึ่งปวงที่เป็น

^๑ เรื่องไคยวกัน หน้า ๓๔ (Secret Archives from the Vatican Library, Donation Carpegna Vol. 32 pages 370 - 383; Account sent by Constantin Phaulkon to the Pope Innocent the XI th concerning the situation of the Catholic Faith in Siam and in the adjacent countries.) "I wish they had learned the language properly to be able to persuade and not to blame, as they do, the gentiles, thus making themselves a laughing stock."

^๒ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๕ ภาค ๒ (กรมศิลปากร: ๒๕๐๔), หน้า ๖๕.

พิธีทางศาสนาของไทย สมเด็จพระเจ้าตากสินจึงทรงขับไล่นาถหลวงคาทอลิกบางรูป
 ออกจากประเทศไทย เหตุผลที่ทรงประกาศขับไล่นาถหลวงคาทอลิกครั้งนั้นมาจาก
 เหตุผลทางการปกครองประเทศเป็นส่วนใหญ่ ทั้งนี้เพราะพวกนาถหลวงทำการค
 ครอบพวกเขารีดจ้นชักตอระเบียบการปกครองและประเพณีของบ้านเมือง ทำให้
 มาจากเหตุทางศาสนาไม่

ขันติธรรมทางศาสนาของพระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ในรัชกาลที่ ๑ พระองค์ไคทรงฟื้นฟู ศิลป วรรณคดีตามแบบกรุงศรีอยุธยา
 ส่วนวัฒนธรรมทางศาสนานั้นพระองค์ไคทรงฟื้นฟูพระศาสนาหลายประการ เช่น
 ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัด พระพุทธรูปของโบราณที่ทอดทิ้งชำรุดทรุดโทรมตามวัด
 ราวในกรุงศรีอยุธยาและเมืองเหนืออีกไคโปรดให้ขอมแซมแลวนำมาประดิษฐานไว้
 ในอาคารที่ทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นรวมทั้งสิ้นกว่า ๑,๒๐๐ องค์ โปรดให้ชำระพระไตรปิฎก
 ไคถูกต้อง ทรงกวัดข้นความประพฤติของพระสงฆ์ นับว่าพระองค์ทรงฟื้นฟูพุทธจักร
 ขึ้นอีกวาระหนึ่ง พระวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยลาภพฤตติยากรทรงกล่าวถึงพระราชดำริ
 ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในการฟื้นฟูพุทธศาสนาครั้งนั้นว่า "การ
 ศาสนาทรุดโทรมลงเพราะเสียดรุ่ง เพราะขาดพระบรมราชูปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์
 จริงอยู่ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระองค์ไคทรงพยายามฟื้นฟูการศาสนา
 มากอยู่ แต่การฟื้นฟูของพระองค์นั้นทรงทำไปอย่างแปลก ๆ ตามความนิยมของสมัย
 และสังคมที่เชื่อถือไสยศาสตร์เป็นขอใหญ่"^๑

ในรัชกาลที่ ๒ พระองค์ไคทรงทำนุบำรุงพุทธศาสนาเป็นไปตามราช
 ประเพณีของพระเจ้าแผ่นดินไทยทุกประการ เช่น ทรงสร้างวัด ปฏิสังขรณ์วัด และ
 ทรงฟื้นฟูประเพณีทางศาสนา เช่น พระราชพิธีวิสาขบูชาซึ่งเคยทำมาแต่ก่อน แต่ไค
 เล็กร้างไปนานแลวนั้นก็โปรดให้ทำกันอีกตั้งแต่รัชกาลนี้เป็นตมา

^๑ พระวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยลาภพฤตติยากร, พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม (พระนคร: ภัคดีปริทัศน์, ๒๕๐๒). หน้า ๑๓

ทั้งสองพระองค์ทรงฟื้นฟูทำนุบำรุงพุทธศาสนาอันเป็นราชกรณียกิจของพระเจ้าแผ่นดินไทย มิได้ขาดตกบกพร่องแต่ประการใด ส่วนศาสนาอื่น ๆ ปรากฏเป็นหลักฐานในพงศาวดารว่า ทรงพระราชทานที่ดินให้พวกเขาริตศาสนาโรมันคาทอลิกตั้งบ้านเรือนเป็นหลักแหล่งบริเวณวัดสมอราย และกฐีจัน

ขันติธรรมทางศาสนาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๙๔)

พระราชกรณียกิจที่เด่นที่สุดของพระองค์ได้แก่การทำนุบำรุงพุทธศาสนา วาระนี้ศาสนาอื่นเช่นศาสนาโรมันคาทอลิกซึ่งซบเซาไปพักหนึ่ง เริ่มมีการเคลื่อนไหวขึ้นอีก และในเวลาเดียวกันคริสต์ศาสนิกายโปรเตสแตนต์ก็ได้เริ่มแพร่เข้ามา ประดิษฐานในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๑ เป็นต้นไป การเคลื่อนไหวครั้งใหญ่ของคริสต์ศาสนาในสมัยนี้มีส่วนจูงใจให้พระองค์ผู้ซึ่งมีศรัทธาในพุทธศาสนาอย่างแรงกล้ามีโอกาสจะทรงเพิกเฉยต่อการขยายตัวของคริสต์ศาสนาในประเทศไทยได้ พระองค์ทรงใช้วิธียับยั้งการขยายตัวของคริสต์ศาสนาทั้ง ๒ นิกายด้วยการฟื้นฟูทำนุบำรุงกิจการทางพุทธศาสนา และทรงรักษาขันติธรรมทางศาสนาพอสมควรถ้ากิจกรรมในศาสนาอื่นไม่กระทบกระเทือนต่อกฎหมายบ้านเมืองและความสงบภายในประเทศ จะเห็นได้จากเมื่อมิชชันนารีโปรเตสแตนต์เริ่มเข้ามาเผยแพร่ศาสนาในชั้นต้น พวกมิชชันนารีมักจะนำหนังสือพิมพ์ที่เป็นภาษาจีนออกแจกจ่ายต่อประชาชนอยู่เนือง ๆ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อใดทรงทราบเช่นนั้นทรงหวั่นพระทัยว่าอาจมีข้อความที่กระทบกระเทือนต่อสังคมไทยและบางครั้งก็ทรงหามิให้ผู้ใดรับหนังสือแจก มิชชันนารีโปรเตสแตนต์คนหนึ่ง ชื่อ ลูเซีย ฮันต์ เฮเมนเว (Lucia Hunt Hemenway) ภรรยาของศาสนาจารย์ อาสา เฮเมนเว (Rev. Asa Hemenway) ซึ่งเข้ามาเผยแพร่ศาสนาในเมืองไทยระหว่าง พ.ศ. ๒๓๘๒ - ๒๓๘๓ (ค.ศ. ๑๘๓๙ - ๑๘๕๐) เล่าไว้ในบันทึกลงวันที่ ๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๘๖ (ค.ศ. ๑๘๔๓) ประจำวันดังนี้

"เราได้ข่าวว่ามีพระบรมราชโองการห้ามมิให้คณะสอนศาสนาบีตีสต์แจกจ่ายหนังสือหรืออาจพูดให้ตรงยิ่งกว่านั้นคือห้ามมิให้แจกหนังสือต่อคนไทยและคนจีนเป็นอันขาด ต่อมาเพียงเล็กน้อย ชาวจีนก็ตั้งตนรับหนังสืออีก มีประกาศพระบรมราชโองการว่า พระเจ้าแผ่นดินรับสั่งให้เผาหนังสือให้หมด ทำให้ประชาชนตกใจและไม่กล้ามารับหนังสือของเราอีกต่อไปในทันทีทันใดนั้นผู้ช่วยที่เราจ้างมาเริ่มคนกลัวว่าการที่จะอยู่กับพวกเรา จะเป็นทางที่อาจได้รับโทษอย่างหนักถึงถึงประหารชีวิต แต่เราก็อธิบายว่าไม่มีเหตุผลที่จะกลัว เราเชื่อว่าพระเจ้าแผ่นดินไม่ได้มีพระบรมราชโองการเช่นนั้น ตลอดเดือนธันวาคมและมกราคมเป็นเวลาเคร่งเครียด ในเดือนกุมภาพันธ์ พระคลังได้รับพระบรมราชโองการให้มาขอหนังสือจากหมอบรัดเลย์เพื่อตรวจดูด้วยตนเอง..... กล่าวกันว่าหนังสือที่พระคลังขอไปตรวจนั้น ให้นำไปเผาไฟเสียสิ้น"^๑ แม้วาพวกมิชชันนารีทั้งคาทอลิกและโปรเตสแตนต์ จะมีความรู้สึกว้าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชักชวนวงการเผยแผ่ศาสนาของเขา แต่ถาพิจารณาแล้วจะเห็นว่าพระองค์ทรงอยู่ในฐานะผู้บริหารสูงสุดของประเทศ เป็นธรรมดาอยู่เองที่พระองค์จะต้องทรงมีภาระสอดส่องดูความเป็นไป

^๑ Lucia Hunt Hemenway, Missionary Journals. (New York: Rev. George Haws Feltus ed. 1931). "We heard that our Baptist Brethern were prohibited from distributing books, or perhaps it would be more correct to say their books were all rejected by both the Siamese and Chinese. In a short time, however, the chinese began to receive them again. It was proclaimed that the King had given orders to burn all the books in circulation and the people were affrighted and dared not receive any more. Presently our hired help began to fear that their living with us should be means of their receiving some dreadful punishment a perhaps death itself....., however, we learned that there was no just reason to fear, we believe the King has issued no such order at all..... Through the months of December and January it was a solemn serious time. In February the Lord so far stirred up the 2 nd Praklang as to cause him to send to Dr. Bradley for books for the purpose of examining them for himself..... It has been told that there was a general destruction of all the books by fire.

เพื่อความสงบสุขของประเทศ และเมื่อพระองค์ทรงเห็นชัดแจ้งว่าพวกมิชชันนารีโปรเตสแตนต์มิได้มีเจตนาหรือการกระทำใด ๆ ที่ขัดต่อกฎหมายบ้านเมือง พระองค์ก็ทรงพระราชทานเสรีภาพทางศาสนาแก่พวกมิชชันนารีพอสมควร เป็นต้นว่า เมื่อมีผู้ทูลให้พระองค์ทรงชักชวนคณะมิชชันนารีมิให้ทำการเผยแพร่ศาสนาในประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตรัสตอบว่า "ปล่อยพวกมิชชันนารีตามลำพังเถิด ไม่มีผู้ใดจะสนใจกอกนออกจากพวกจีนเท่านั้น"^๑ ใน พ.ศ. ๒๓๘๒ (ค.ศ. ๑๘๔๙) เกิดข้อขัดแย้งขึ้นอีกวาระหนึ่งระหว่างมิชชันนารีคาทอลิกและรัฐบาลไทย ความขัดแย้งนั้นนับเป็นครั้งที่ ๓ ที่มีในประวัติศาสตร์ สาเหตุสืบเนื่องมาแต่ พ.ศ. ๒๓๘๒ หลังจากอหิวาตกโรคระบาดครั้งใหญ่ มีผู้คนเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก เมื่อโรคระบาดสงบลงตามราชประเพณีที่มีมาแต่โบราณคือพระเจ้าแผ่นดินต้องทรงบำเพ็ญกุศลปล่อยสัตว์มีชีวิต พวกมิชชันนารีทั้งคาทอลิกและโปรเตสแตนต์ต่างก็ได้รับหมายเกณฑ์เช่นเดียวกับประชาชนทั่วไป คือทุกคนต้องถวายสัตว์ตามจำนวนที่เกณฑ์ภายในเวลาที่กำหนดมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ก็ปฏิบัติตามหมายเกณฑ์แต่โดยดี แต่บาทหลวงคาทอลิกมีจำนวนถึง ๘ รูปที่ไม่ปฏิบัติตามพระราชประสงค์เพราะขัดต่อศาสนาคาทอลิก ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระราชโองการสั่งเนรเทศพวกบาทหลวงที่ฝ่าฝืนข้อบังคับออกจากประเทศไทย ยกเว้นพระราชาคณะและบาทหลวงรูปอื่น ๆ ที่ปฏิบัติตามพระราชประสงค์ก็ยังคงได้รับราชานุญาตให้ประกอบศาสนากิจในเมืองไทยต่อไปได้ ในครั้งนั้น "สมเด็จพระเจ้าฟ้าใหญ่" (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวชตลอดรัชกาลที่ ๓ พวกมิชชันนารีและประชาชนทั่วไปมักจะเรียกพระนามว่า "สมเด็จพระเจ้าฟ้าใหญ่" บาง "ทูลกระหม่อมพระ" บาง)

^๑ George Haws Feltus, Samuel Reynolds House of Siam.....หน้า ๗๗.
"Let them alone; no one will give heed to them except the Chinese."

ทรงเกรงว่าเหตุที่เกิดขึ้นนั้นชาวต่างประเทศอาจเข้าใจผิดได้ พระองค์ทรงอธิบายให้ชาวต่างประเทศเข้าใจในความบริสุทธิ์แห่งพุทธศาสนาและตรัสกับมิชชันนารีว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ "เป็นการกระทำของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งหาใช่เป็นสิ่งที่พระสงฆ์ในสยามจะพึงกระทำได้ไม่"^๑ ปลายแผ่นดินสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการเจรจาตกลงทำหนังสือสัญญา กับ เซอร์ เจมส์ บรุก ตอนหนึ่งของร่างหนังสือสัญญาที่ เซอร์ เจมส์ บรุก ทำส่งให้เจ้าพระยาพระคลัง ฉบับที่ ๔ ข้อ ๓ ลงวันที่ ๓ เดือน ๑๐ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีมจอ โทศก และที่ประชุมเสนาบดีก็พิจารณาร่างเสนอของ เซอร์ เจมส์ บรุก ครั้งนั้น ผลการประชุมได้แสดงถึงขั้นติธรรมทางศาสนา มีความคัดค้านอย่างดังนี้

"ฝ่ายท่านผู้เป็นกษัตริย์ครองกรุงเทพฯ พระองค์สัญญาไว้ว่าถ้าผู้ใดถือศาสนาแห่งพระเยซูคริสต์ และไครน์สการตามพระศาสนานั้น ในแว่นแคว้นแห่งเมืองที่พระองค์ทรงครองอยู่ พระองค์อนุญาตให้ทำไครน์สใดก็ได้ แล้วพระองค์จะประทานใหม่ที่อันควรจะพึงศพของคนที่ยึดตั้งนั้น อนึ่งฝ่ายท่านผู้เป็นกษัตริย์ครองเมืองอังกฤษนั้นก็สัญญาว่า ถ้าคนถือพระพุทธรักษาในแดนเมืองอังกฤษ คนเหล่านั้นจะไครน์สการตามลัทธิของตนไม่ขัดสิ่งใด แล้วจะประทานใหม่ที่จะพึงที่จะเผาศพของคนที่ยึดพระพุทธรักษาเป็นอันสมควร....."

ที่ประชุมตรวจร่างสัญญาโดยมีเจ้าพระยาพระคลัง เสนาบดีที่สมุหกลาโหม เป็นประธาน และมีข้าราชการในราชสำนักกรมทั้งสิ้น ๑๔ คน พิจารณาร่างสัญญาข้อ ๓ ที่ เซอร์ เจมส์ บรุก เสนอมานี้ คำปรึกษาหูละออองฐิติพระบาทดังนี้..... ความข้อ ๓ นี้ เสนาบดีปรึกษาพร้อมกันเห็นว่า กรุงสยามเป็นประเทศใหญ่ ไพรบ้านพลเมืองหลายเพศหลายภาษา ถือลัทธิศาสนาต่าง ๆ กัน ฝรั่งชาติพุทธเกตบาทหลวงฝรั่งเศสเข้ามาพึ่งบรมโพธิสมภารตั้งบ้านเรือนเป็นพากฎมิชชันนารีแต่

^๑ Rev. Asa Hemenway, Missionary Journals..... หน้า ๔๘.
"It is the King's doings and not that of the priesthood of Siam."

บูรณมา มีบุตรหลานสืบหลายชั่วคนมาแล้ว ฝรั่งเศสพิพทศ เกตกัตถุญญพระเชษฐพระคุณ
 สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวคนใดมีสติปัญญาที่ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงใหม่ยศถาบรรดาศักดิ์
 ตามสมควร จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทำวัดสั่งสอนศาสนา หมออเมริกันซึ่งเข้ามาเขา
 ที่ปลูกโรงสวดแจกหนังสือแปลศาสนาอยู่ที่กรุงเทพฯ นี้ก็รู้จักพระเชษฐพระคุณสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าอยู่หัวว่า ไคเขามาอยู่มีความสุขสบายมิไคมีผู้ไคเบียดเบียน หมอบรัดเล
 ก็ไคแปลหนังสือตำราปลูกผักและตำราหญิงคลอดบุตรส่งให้เจ้าพนักงานทูลเกล้า
 ถวาย หมอยอนก็เป็นครุฑหนังสือไทย หนังสืออังกฤษชัดเจนก็ไคมาช่วยเขียนหนังสือ
 แปลหนังสืออังกฤษออกเป็นคำไทยอยู่เนื่อง ๆ หมออเมริกันเข้ามาทำหนังสือแจก
 แปลศาสนาเรียงความพระเยซูคริสต์ไคทำการสิ่งหนึ่งสิ่งไคเหลือเกินก็อยู่ไปไคควย
 กัน ฉากะทำการสิ่งหนึ่งสิ่งไคให้ผิดอย่างธรรมเนียมก็จะต้องขับไปเสียจากบ้าน
 เมือง" จะเห็นว่าชั้นศีลธรรมทางศาสนาในรัชกาลที่ ๓ อยู่ในขอบเขตอันควร
 เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยพระองค์ทำให้พวกมิชชันนารีทั้งคาทอลิกและโปรเตสแตนต์
 มีความรู้สึกว่าเขาไม่ได้รับอิสรภาพที่จะเผยแผ่ศาสนาไคอย่างเต็มที่

ชั้นศีลธรรมทางศาสนาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในทันทีที่พระองค์เสวยราชย์พระองค์โปรดให้พวกบาทหลวงที่ถูกเนรเทศ
 ในรัชกาลก่อนกลับเข้ามาอยู่ในประเทศไทยไคตามเดิม นายแพทย์เฮาส์ไคเล่าไว้
 ในบันทึกตอนหนึ่งในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำพิธีเสวยราชย์
 ว่า :

"พวกเราทั้งหมด (เว้นพวกสตรี) ได้รับพระบรมราชโองการจากพระเจ้า
 แผ่นดินไคโดยตรงให้เขาไปในกำแพงวัง ไม่เคยมีมิชชันนารีคนไคได้รับราชานุญาต
 ไคว่าในโอกาสใด ๆ มาก่อนเลย พระองค์รับสั่งว่าพระองค์ทรงมีความปรารถนา

^๑ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๒ "เรื่องทูตฝรั่ง กรุงรัตนโกสินทร์"
 (กรมศิลปากร : โสภณพิพิธวรรณานกร . ๒๔๗๕) หน้า ๑๘๘ - ๑๘๙.

ให้พวกเราอยู่ในประเทศด้วยความผาสุก และให้เราทำหน้าที่การงานต่อไปเหมือนกับที่เคยทำมาแล้ว"๑ พระราชานุญาตของพระองค์ยังความปราบปลื้มยินดีแก่บรรดามิชชันนารีโดยทั่วหน้ากัน นายแพทย์เฮาส์ไคบั้นทักไวด้วยความโสมนัสว่า "รุ่งอรุณแห่งความแจ่มใสของยุคใหม่ได้ปรากฏขึ้นแล้ว ทรงอนุญาตให้พวกมิชชันนารีจำนวนนับพันเขามาได้ ถ้าเขามีความปรารถนา"๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้สิทธิเสรีภาพแก่ผู้นับถือศาสนาอื่น ๆ เท่าเทียมกันทุกประการ พระองค์ทรงอนุญาตให้พวกโปรเตสแตนต์และคาทอลิกสร้างโบสถ์ พวกมุสลิมสร้างสุเหร่า เช่นเดียวกับพุทธศาสนิกชนสร้างวัด" นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระราชสาส์นไปยังสันตปาปา ปิอุสที่ ๙ (Pius IX) ที่กรุงโรม เพื่อทรงยืนยันว่าประเทศไทยให้เสรีภาพทางศาสนาอย่างเต็มที่ถึง ๒ ครั้งด้วยกัน คือในปี พ.ศ. ๒๓๘๘ (ค.ศ. ๑๘๔๕) และในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ (ค.ศ. ๑๘๖๑) พร้อมถวายพระบรมฉายาลักษณ์และบรรณาการถวายของคสันตปาปา ทรงกล่าวตอนหนึ่งในพระราชสาส์นฉบับที่ ๒ ว่า "ไม่เคยปรากฏในประวัติศาสตร์อันยาวนานสืบต่อกันมาของสยามที่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงตั้งตนเป็นศัตรูกับศาสนาใดในราชอาณาจักรนี้ กรุงสยามไม่เคยเป็นปฏิปักษ์ต่อคริสตศาสนาเหมือนอย่างจักรพรรดิแห่งประเทศจีน พระเจ้าแผ่นดินแห่งอันนัม และประมุขในประเทศอื่น"๔

๑ หมอเฮาส์ไคบั้นทักในรัชกาลที่ ๔ (ทรงครีเสียนการศึกษา: สถากริสตจักรในประเทศไทย) หน้า ๖๓ - ๖๔.

๒ George Haws Feltus, Samuel Reynolds House of Siam..... หน้า ๑๐๘. "A new era with us at least the dawn of a brighter day.....a thousand missionaries may come if they wish"

๓ Noel F. Burch, Thailand An Introduction to Modern Siam (D. VanNstrand Co., Inc. 1959). หน้า ๓๑.

Abbot Low Moffat, Mongkut, the King of Siam (Cornell University Press: 1961). "Never, in the long and continuous history of Siam, had any of its kings ever constituted himself an enemy of any religious faith in this Kingdom.....no hostility to Christianity has ever been manifested here in the kingdom as in the cases of the Emperor of China, the King of Annam and other heads of States."

เป็นที่น่าสังเกตุว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรักษาศันติธรรมทางศาสนาไต่อย่างกว้างขวางยิ่ง แม้วาพระองค์ทรงครองสมณเพศนานถึง ๒๗ ปี และตลอดเวลานั้นพระองค์ทรงอุทิศพระชนมชีพทั้งหมดให้แก่งานในคานพุทธศาสนา การที่พระองค์ทรงรอบรูพุทธศาสนามากเท่าใดก็ยิ่งทำให้พระองค์ทรงมีศันติธรรมทางศาสนากว้างขวางมากขึ้นเท่านั้น ดังจะเห็นได้จากพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานแก่ประชาชนตอนหนึ่งทรงย่ำถึงเสรีภาพทางศาสนาว่า

"การแสวงหาถือศาสนา ซึ่งจะเป็นที่พึงของตนาในชาตินี้ก็เป็นการดี สมควรเป็นที่พึงแล้ว ควรที่ทานทั้งปวงทุก ๆ คน จะตรีครองใใครควรดูแลด้วยปัญญาตนเอง เมื่อเห็นคุณประจักษาศาสนาใดในหมูใใครพวกใใครจะเป็นที่พึงใใครควรปัญญาแล้ว ก็จงถือแลปฏิบัติตามศาสนานั้นใใครนำใจตนเอง อย่าถือควยการเคนการเคนช แลการเลาถา แลวธรรมเนียมเคยถือสืบ ๆ มา ถ้าเอาการใไม่เห็นมาว่าชู้ใใกแล้วใใใใจ ก็อย่ามีความพิศวงคองเหตุการณต่าง ๆ แลวถึงทำตาม ก็จะมีความเจริญดีแกคนทุกคน"^๑ นำพระหัตถ์อันกว้างขวางของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้พวกมิชชันนารีเกิดศรัทธาและใใครรับสิทธิเสรีภาพอย่างเต็มที่ใในการเผยแพรคริสต์ศาสนาใทุกโอกาส เวลา และทุกสถานที่ บ่อยครั้งใพวกมิชชันนารีใโปรเตสตันต์ถือโอกาสเผยแผศาสนาตอประชาชนซึ่งอยู่ในระหว่างบำเพ็ญกิจทางพุทธศาสนา นอกจากจะใใครบอนุญาตใให้เผยแผศาสนาแกฆราวาสแล้ว บรรดามิชชันนารียังใใครบอนุญาตใให้ทำการเผยแผศาสนาใในหมูสงฆใใครควย มิชชันนารีอเมริกันใหนึ่งกล่าววว่า

^๑พระบรมราโชวาท พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓ (สัปตศก ๑๒๔๓), หน้า ๘.

"วัด และบริเวณวัดในพุทธศาสนาเป็นที่ต้อนรับอันอบอุ่น ในการเดินทาง
เผยแผ่ศาสนาของพวกเรา เราถือเป็นกิจวัตรที่เกี่ยวที่ไต่อาศัยพักนอนนอนหลับใน
วัด เทศนาสั่งสอนคริสต์ศาสนาต่อหน้าพระพักตร์พระพุทธรูป และร้องเพลงคริสเตียน
เข้าพระกรรมอยู่เป็นนิจ บอยที่เกี่ยวที่ทานสมภารและบรรดาพระภิกษุใคร่รวมต้อนรับ
และบริการความสะดวกให้แก่พวกเราอย่างดียิ่ง"

ขันติธรรมทางศาสนาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบายทางศาสนา
เช่นเดียวกับสมเด็จพระราชาธิบดีทุกประการ ในสมัยที่พระองค์ครองราชย์ เป็น
สมัยที่มีชนชั้นนารีโปรเตสแตนต์ขยายการสำรวจเพื่อตั้งคริสตจักรทั่วราชอาณาจักรไทย
เมื่อคริสต์ศาสนาได้แพร่ไปถึงเชียงใหม่เป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๐๙ (ค.ศ. ๑๘๖๖)
ขณะนั้น เจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ประกาศตนเป็นปฏิปักษ์ต่อ
คริสต์ศาสนา และออกคำสั่งให้ประหารชีวิตบุคคลที่เขาริศ ๒ คน คือ นอยสุริยะ
คนหนึ่ง และหนานชัยคนหนึ่ง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ทำให้พวกมิชชันนารีโปรเตสแตนต์
ยื่นคำร้องทุกข์ไปยังรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการประกาศขันติธรรมทางศาสนา ประกาศฉบับนี้มีผล
ใช้บังคับได้ทั่วราชอาณาจักร ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๒๑ (ค.ศ. ๑๘๗๘) ดังได้กล่าว
ข้างล่างนี้

^๑William Clifton Dodd, The Thai Race (Cedar Rapids Iowa; The
Tarch Press: 1923). หน้า ๓๑๒. "Its temples and monastery grounds are
hospitable inns. In our tours of evangelistic itineration we habitually
sleep in these temples, preach under the nose of the big Buddha and sing
our Christian songs in his ears. Often the abbot and the monks courteously
join us in these services."

* พระบรมราชโองการประกาศขึ้นคิธรรมทางศาสนา

ข้าพเจ้าพระยาเทพยประมุขที่ปกครองราชการในพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัว ข้าหลวงใหญ่ซึ่งสำเร็จราชการ เมืองนครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง
 เมืองลำพูนทราบทั่วกันว่า มีตราพระราชสีห์โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมส่งมาถึง
 ข้าพเจ้าฉบับ ๑ โจความว่า มีสเตอร์ เควิต มีซิคเกลด กงสุลอเมริกันมีจดหมาย
 มาถึงพนักงานกรมท้าว หมอแมกซิมเวรี หมอซิก ซึ่งอยู่ในเมืองเชียงใหม่ มี
 จดหมายไปยังกงสุลอเมริกันว่าคนทีถือศาสนาพระเยซูแล้วนั้นจะทำการสิ่งใดมีผู้
 ชักขวางให้ทำคามภาษาบ้านเมืองซึ่งเคยถือมาแต่ก่อน เจ้าพนักงานกรมท้าวไคน์
 ความขึ้นกราบบังคมทูลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบฝ่าละอองธุลี
 พระบาทแล้ว จึงมีพระบรมราชโองการพระบัณฑูรสุรสิงหนาทคำหรัสเหนือเกล้าเหนือ
 กระหม่อมสั่งว่าการศาสนานั้นไม่เป็นที่ชักขวางสิ่งใดในราชการแผ่นดิน ผู้ใดเห็น
 ว่าศาสนาใดจะถูกตองก็ถือตามชอบใจของผู้นั้น ผู้ใดก็อยู่แก่ผู้ถือศาสนานั้นเอง
 ในหนังสือสัญญาและธรรมเนียมในกรุงเทพฯ ก็ไม่ไคห้ามปรามคนที่จะถือศาสนา
 ถ้าผู้ใดเห็นศาสนาพระเยซูก็ให้เขาถือตามชอบใจ เมื่อมีราชการบ้านเมืองตอง
 ไซ้ผู้ถือศาสนาพระเยซูนั้นก็ไซ้ไค ศาสนาหาเป็นที่ชักขวางห้ามปรามในราชการไม่
 ไคนี้สืบไปถ้าผู้ใดจะชอบใจถือศาสนาใดก็ให้ผู้นั้นถือตามชอบใจ อย่าให้เจ้านาย
 พระยาลาวท้าวแสนและราษฎรซึ่งเป็นญาติพี่น้อง แลมูลนายของผู้ถือศาสนา
 พระเยซูนั้นชักขวางห้ามปรามการสิ่งใดซึ่งศาสนาพระเยซูห้ามไม่ให้ถือไม่ให้ทำ
 คือ ไหว้ผี เลี้ยงผี ทำการงานต่าง ๆ ในวันอาทิตย์ก็อย่าให้บุคคลซึ่งบังคับให้ถือให้ทำ
 เป็นอันขาด เว้นเสียแต่เป็นการศึกสงคราม แลเป็นการสำคัญจำจะตองไซ้ผู้นั้น
 ในวันอาทิตย์ก็ไซ้ไค แลอย่าให้เป็นการแกล้ง ประการหนึ่งถ้าคนที่จะทำมาหากิน
 เป็นลูกจ้างชาวอเมริกัน ถ้าจ้างไซ้สอยการงานก็อย่าให้พระยาลาวท้าวแสน
 ชักขวางห้ามปรามให้เป็นที่หมองหมางทางพระราชไมตรีไค ถ้าเจ้านายพระยาลาว
 ท้าวแสนแลราษฎรหนังสือแล้ว..... (ความอ่านไม่เห็นชัดเจน)

ประกาศไว้ ณ วันที่ ๑๓ ๑๑ ค่ำ มีอายุสัมฤทธิ์ศก ศักราช ๑๒๘๐ ๖

* คัดจากใบแทรกในหนังสือ Historical Sketch of Protestant Mission in Siam, 1828 - 1928

หลังจากมีประกาศฉบับนี้แล้วการเผยแผ่คริสต์ศาสนาของพวกมิชชันนารีได้ขยายตัวกว้างขวางไปทั่วราชอาณาจักร

ความปราศจากวิหิงสาหรือความมีชั้นติธรรมทางศาสนาเป็นนโยบายอันชาญฉลาดยิ่งขององค์ประมุข พระคุณธรรมข้อนี้ทำให้ความสัมพันธ์ไมตรีกับนานาประเทศที่ต่างศาสนาออกไปของไทยเราเป็นไปได้อย่างสนิทสนม ชนชาติอื่นที่ต่างศาสนาและแม่มิชชันนารีที่มาทำหน้าที่เผยแผ่ศาสนาเมื่อเข้ามาอยู่ในเมืองไทยก็ได้รับสงเคราะห์จากองค์ประมุขโดยทั่วหน้ากัน ความมีชั้นติธรรมทางศาสนา มิใช่จะมีแต่ในชั้นผู้นปกครองเท่านั้น แต่เป็นอุปนิสัยตลอดไปจนถึงชนชั้นที่เป็นราษฎรพลเมืองทั่วหน้ากัน "พระพุทธศาสนาสอนไม่ให้เบียดเบียนศาสนาอื่น แยก ฝรั่ง จะถือศาสนาอย่างไรก็ปล่อยให้ถือตามชอบใจ ชาติใดเข้ามาอาศัยไทยก็ถือว่ามาพึ่งโพธิสมภาร และสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงทำนุบำรุงเสมอหน้ากัน"^๑

คุณธรรมทางศาสนาของไทยเราเป็นที่อัศจรรย์ใจของชาวต่างชาติต่างศาสนาอย่างยิ่ง ยิ่งพวกมิชชันนารีควยแล้วต่างก็สรรเสริญยกย่องและยอมรับว่า "ชาวไทยเป็นชาติที่มีชั้นติและมีใจกว้างขวางในเรื่องศาสนา ยิ่งกว่าชนชาติอื่นใดในโลก"^๒ บันทึกของบาทหลวง เคอ ชัวลี ยอมรับว่าคนไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยา "มีอัธยาศัยไมตรีจิตเป็นอันดี ไม่ชอบการโต้เถียงทะเลาะวิวาท เขาเชื่อว่าศาสนาทั้งหลายย่อมประเสริฐคู่กัน"^๓ เซอร์ จอน เบาริง ได้วิจารณ์

ม.จ. ทองทัชมาญ, เล็ก เซอร์ประวัติสยาม (กรุงเทพฯ บรรณาการ : ๒๔๗๕)

หน้า ๒๓๐.

^๒ W.A.R. Wood, Land of Smiles..... หน้า ๑๔๘. "The Siamese are more tolerant and broadened in regard to religious matters than any other people on earth."

^๓ บาทหลวง เคอ ชัวลี (หลวงสันธานวิทยาลัย เปล), จดหมายเหตุรายวัน
หน้า ๗๒.

คนไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ว่า "พุทธศาสนาแทบจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของลักษณะนิสัยของคนไทย คนไทยนั้นไม่ว่าจะมีความเชื่อมั่นทางศาสนาหรือไม่ก็ตาม แต่ก็ยังมีนิสัยซึ่งการสอนของคนแปลกหน้า (มิชชันนารี) ไม่อาจเปลี่ยนลักษณะนิสัยนี้ได้ง่ายนัก"^๑

ชั้นดีธรรมทางศาสนาของพระเจ้าแผ่นดินไทยและประชาชนชาวไทยเป็นแรงจูงใจอย่างเอกรที่ทำให้พวกมิชชันนารีทั้งคาทอลิกและโปรเตสแตนต์เกิดความหวังที่จะสร้างอาณาจักรคริสเตียนทางซีกโลกตะวันออกในเมืองไทย แต่ผลสำเร็จที่ได้รับนั้นมีได้เป็นผลทางศาสนาซึ่งพวกมิชชันนารีคาดหมาย แต่ตรงกันข้ามกลับเป็นผลสำเร็จของพระเจ้าแผ่นดินไทยที่ทรงสามารถประสานผลประโยชน์อันเกิดจากการเผยแพร่ศาสนาของมิชชันนารีได้อย่างยอดเยี่ยมและมีได้เสียสัมพันธ์ภาพระหว่างประเทศอีกด้วย ดังเช่นสมัยสมเด็จพระนารายณ์แห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงเอื้อเฟื้อพวกมิชชันนารีฝรั่งเศสเพื่อรักษาทางไมตรีกับฝรั่งเศส พระองค์ไม่ทรงขัดขวางกิจกรรมของพวกมิชชันนารีที่ควยทองการไต่ถามเมืองเจริญก้าวหน้า ทั้งนี้เพราะส่วนใหญ่นั้นแล้วมิชชันนารีมักจะทำงานในค่านิยมมนุษยธรรม ซึ่งเป็นหลักในการแผ่ศาสนาอันนับว่าเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ดังตัวอย่างในบันทึกของบาทหลวง เกอ ชัวซี ดังนี้

"ข้าพเจ้าได้เอาหม้อและตู้ชานาญการแปรธาตุไว้กับข้าพเจ้าที่กรุงศรีอยุธยา และข้าพเจ้าจะคอยพยายามให้คนทั้ง ๒ นี้ได้เป็นประโยชน์แก่พลเมืองที่อยู่ในเมืองไทยวิธีที่จะเข้าไปตามบ้านใดภายในมีอะไรจะดีไปกว่าการรักษาไข้เจ็บ และอาการรักษานั้นได้ทำกันโดยไม่ได้คิดหาผลประโยชน์แล้ว การเข้าไปในบ้านต่าง ๆ ก็กลับง่ายขึ้นอีก เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจะคอยดีใจให้คนทั้งสองนี้ไปตามบ้านพร้อมกับพวกมิชชันนารีและเมื่อหม้อได้ทำการรักษาร่างกายแล้ว มิชชันนารีจะได้ทำการรักษา

^๑ Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam (London: John W. Parker and Son West Strand, 1857), หน้า ๓๓๖-๓๓๗ "Buddhism, by habit and education, is become almost a part of Siamese nature..... The Siamese, whether or not they have religious convictions, have habits, which the teaching of strangers will not easily change."

วิญญาณต่อไป ชาวเจ้าโศกเอาตำรายาสำหรับรักษาโรคต่าง ๆ ไปถวาย และได้
เอาน้ำมันใส่แผลกับยาแก้โรคต่าง ๆ ไปถวายถึง ๒ หีบใหญ่ ๆ"^๑ ความไม่รังเกียจ
ชนชาติที่ต่างศาสนา และความมีขันติธรรมทางศาสนาก็ยอมได้ประโยชน์ในทำนอง
ดังกล่าว เมื่อถึงในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากไทยจะได้ "กำไร" จาก
ประโยชน์เช่นเดียวกันนี้ ความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ซึ่งเกิดจากขันติธรรมทางศาสนา
ของพระเจ้าแผ่นดินและประชาชนชาวไทยก็คือทำให้ไทยเป็นประเทศเดียวทาง
เอเชียอาคเนย์ที่ "ศาสนา" มิได้เป็นสาเหตุให้เกิดข้อขัดแย้งจนกลายเป็นเรื่องใหญ่
โตดังเช่นประเทศเพื่อนบ้านดังเช่น จีน ญี่ปุ่น ฯลฯ เป็นต้น

ประเทศจีน ในสมัยราชวงศ์แมนจูหรือไต้เซ็งซึ่งครองแผ่นดินจีนระหว่าง
พ.ศ. ๒๑๘๗ - ๒๔๕๔ กษัตริย์ในราชวงศ์นี้มิได้โดยนัยเป็นปฏิปักษ์ต่อชาวต่างประเทศ
และวัฒนธรรมตะวันตก มิได้ให้เสรีภาพในการค้าและการเผยแผ่ศาสนา หลายครั้ง
หลายหนที่พวกมิชชันนารี พ่อค้าชาวต่างประเทศและพวกเขาริ่ตถูกข่มเหง
"มิชชันนารีชาวอังกฤษถูกฆ่า พวกจีนที่เขาริ่ตจำนวน ๑,๕๐๐ คนถูกฆ่าตายที่เมือง
ชิตี (Chihli)"^๒ นอกกรุงปักกิ่งมีการโจมตีชาวต่างประเทศและพวกเขาริ่ตอยู่
เสมอ พวกเขาริ่ตนับพันถูกฆ่าตายเช่นกัน^๓ ความชิงชังระหว่างชาวจีนกับชาว

^๑ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๔๐ (ร.พ.โสภณพิพรรฒธนากร. ๒๔๗๐), หน้า ๘๔.

^๒ Keneth Scott Latourette, A Short History of the Far East, (New York the Macmillan Co.), หน้า ๔๓๘. * คือเมืองโฮเป่ปัจจุบัน (Hopei) อยู่ทางเหนือของ ประเทศจีน

^๓ เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๓๖.

ตะวันตกนี้เพิ่มพูนขึ้นทุกที จนกลายเป็นสาเหตุของสงครามใหญ่หลายครั้งระหว่าง
จีนกับฝ่ายตะวันตกคืออังกฤษ ฝรั่งเศส และประเทศอื่น ๆ อีก เช่น รัสเซีย
อเมริกา ญี่ปุ่น และจีนต้องเป็นฝ่ายยอมจำนนและยอมทำตามข้อเรียกร้องของ
ฝ่ายตะวันตกทุกประการ เป็นเหตุให้จีนอ่อนแอลง อาทิเช่นในสงครามจีน
(พ.ศ. ๒๓๘๒ - ๒๓๘๕) จีนต้องยกเกาะฮ่องกงให้อังกฤษ ต้องเสียค่าปรับ
ถูกบังคับให้เปิดเมืองท่าค้าขายกับชาวต่างประเทศเหล่านี้ เป็นต้น

เป็นที่น่าสัง เกตว่าแม้ประเทศจีนมีนโยบาย เป็นปฏิปักษ์ต่อคริสต์ศาสนา
แต่คริสต์ศาสนานิกชนได้เพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว เช่นในปี พ.ศ. ๒๔๓๔
(ค.ศ. ๑๘๙๑) พวกเซเวนต์เดย์แคทอลิกมีจำนวนถึงครึ่งล้าน และเมื่อถึงปี
พ.ศ. ๒๔๗๒ (ค.ศ. ๑๙๒๙) เพิ่มขึ้นเป็น ๒ ล้านครึ่ง ส่วนโปรเตสแตนต์ในปี
พ.ศ. ๒๔๕๑ (ค.ศ. ๑๘๙๘) ๘ หมื่น และในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ (ค.ศ. ๑๙๓๒)
๔ แสน ๕ หมื่นคน^๑

ประเทศญวน มีพวกบาทหลวงเข้าไปเผยแผ่ศาสนาในประเทศญวนมาช้านาน
เมื่อเกิดกบฏไคเซิน เชื้อราชวงศ์ญวนผู้หนึ่งชื่ออง เชียงสี่อไคหนีเข้ามาพึ่งบรม
โพธิสมภารในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ครั้นอง เชียงสี่อ
ไคคบหากับบาทหลวงฝรั่งเศสและขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลฝรั่งเศสแล้วก็หนีจาก
เมืองไทยและสามารถตั้งคนเป็นใหญ่ในญวนได้สำเร็จ ทรงพระนามว่าพระเจ้า
เวียตนามยาลอง กษัตริย์ญวนองค์ต่อ ๆ มามีนโยบายเป็นปฏิปักษ์ต่อคริสต์ศาสนา
และทรงสนับสนุนให้พวกญวนชมเหิงพวกมิชชันนารีอยู่เสมอ ในสมัยพระเจ้าค็อดัก (Tuduc)

^๑ เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๘๐

พระองค์ทรงรังเกียจพวกค่างชาติต่างศาสนาอย่างรุนแรง พวกมิชชันนารีและพวก
เซาริ์ตฤกคก็มีไคละเวน ดังเช่น ใน พ.ศ. ๒๓๙๙ (ค.ศ. ๑๘๕๖) มิชชันนารี
ฝรั่งเศสได้อุทธรมาณและประหารชีวิต ใน พ.ศ. ๒๔๐๐ ถึงพระราชชาวเสปญก
ประหารชีวิต ความทารุณที่มิชชันนารีได้รับนั้นฝรั่งเศสถือเป็นขอร่างอย่างหนึ่งที่
เข้าโจมตีประเทศญวนในฤดูใบไม้ร่วงของปี พ.ศ. ๒๔๐๑ (ค.ศ. ๑๘๕๘) กอง
ทหารฝรั่งเศสและเสปญกไครวมกันยึดเมืองทูลาน (Tourane) และยกกองทัพเข้า
ล้อมเมืองไซงอน ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๐๒ (ค.ศ. ๑๘๕๙) ถึงเดือนมิถุนายน
พ.ศ. ๒๔๐๕ (ค.ศ. ๑๘๖๒) ประเทศญวนได้เสียหัวเมืองแอบแคว้นโคชินไชนา
ให้แก่ฝรั่งเศสในการสงครามนี้ถึง ๓ หัวเมือง และต่อมาฝรั่งเศสก็ไคขยาย
อาณาเขตครอบครองจนในที่สุดญวนก็ตองตกอยู่ใต้อารักขาของประเทศฝรั่งเศส
ทั้งหมดในปี พ.ศ. ๒๔๒๖ (ค.ศ. ๑๘๘๓)

ในประเทศจีนก็คื ญวนก็คื ปัญหาทางศาสนาเป็นข้อหนึ่งที่ทำให้เกิด
วิวาทบาดหมางกับชนชาติตะวันตก และแล้วสาเหตุวิวาทก็ลุกลามไปทุกที่จนเกิด
เป็นปัญหาพิพาททางการเมืองและนำความขอยยับมาสู่ประเทศคังกลาว ส่วน
ประเทศไทยในสมัยเดียวกันนี้เรื่อง "ศาสนา" ไม่ทำให้เกิดปัญหาแต่อย่างใด ใน
ระยะแห่งการขยายตัวของคริสต์ศาสนาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คือ ระหว่าง
พ.ศ. ๒๓๖๙ - ๒๔๕๓ กลับเป็นระยะที่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยก้าวไปสู่
ความเจริญรุ่งเรืองที่ผู้คนเป็นที่ประจักษ์แก่บรรดาชาวค่างประเทศและมิชชันนารี
ที่ทำการเผยแผ่คริสต์ศาสนาในประเทศไทยโดยทั่วกัน

^๑ Abbot, Law Moffat, Mongkut, the King of Siam (Cornell University Press 1961), หน้า ๑๑๒.

การเผยแพร่คริสต์ศาสนาเป็นผลสะท้อนต่อการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

นับตั้งแต่เสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นต้นมากิจการในศาสนาไม่ได้รับการทำนุบำรุงเท่าที่ควร เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ทรงเริ่มฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองอีกครั้งหนึ่ง เช่นเดียวกับที่โคเคยรุ่งเรืองมาแล้วครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนเสียเอกราชแก่พม่าซึ่งมักจะกล่าวกันในครั้งนั้นว่า "ครั้งบ้านเมืองดี"^๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอันเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญอย่างหนึ่งของพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ "ตามธรรมเนียมที่ปรากฏอยู่จนชั้นหลัง ลักษณะกิจการบำรุงพระพุทธศาสนามี ๓ อย่างคือ อย่างที่ ๑ ถวายกัลปนา คือพระเจ้าแผ่นดินทรงอุทิศผลประโยชน์ของหลวงซึ่งใดจากที่ดินแห่งหนึ่งหรือหลายแห่งมีค่านาเป็นต้นให้ไ้บำรุงพระอารามใดพระอารามหนึ่ง ดังเช่นเมื่อพรอຍพระพุทธรบาทให้เป็นที่กัลปนาสำหรับบำรุงรักษาวัดพระพุทธรบาทครั้งนี้ ที่กัลปนายังมีเหลืออยู่บ้าง แต่ประเพณีถวายที่กัลปนาเลิกมาช้านานแล้ว อย่างที่ ๒ ถวายชาพระ คือพระเจ้าแผ่นดินโปรดให้ยกเวณหน้าที่ราชการแก่บุคคลจำพวกใดจำพวกหนึ่ง ตลอดจนวงศ์วารของบุคคลจำพวกนั้นให้ไปทำการบำรุงรักษาวัดใดวัดหนึ่ง บุคคลผู้มีศักดิ์สูงหรือมีทรัพย์มากอุทิศหาสของตนถวายเป็นชาพระสำหรับบำรุงวัดก็มี ประเพณีถวายชาพระเลิกในรัชกาลที่ ๕ ถวายเลิกประเพณีทำสกรรมกร อย่างที่ ๓ ถวายธรณีสงฆ์ คือโอนกรรมสิทธิ์ที่ดิน เช่นที่เรือกสวนไร่นาถวายเป็นของสงฆ์วัดใดวัดหนึ่ง สำหรับเก็บผลประโยชน์บำรุงวัด อย่างนี้ยังมีมาก"^๒ รัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างพระอารามหลวงที่สำคัญใดแก่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงสร้างขึ้นพร้อม ๆ กับสร้างพระนคร

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, มูลเหตุแห่งการสร้างวัดในประเทศไทย (ศิลปากร : ๒๔๔๔), หน้า ๒๐.

^๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๔.

เป็นวัดในเขตพระราชฐาน เป็นพุทธาวาสเช่นเดียวกับวัดพระศรีสรรเพชญ์ใน
 พระนครศรีอยุธยาและวัดมหาธาตุในเมืองสุโขทัยสำหรับประกอบราชพิธีต่าง ๆ
 ใน พ.ศ. ๒๓๕๐ โปรดให้สร้างวัดสุทัศนเทพวรารามโดยมีพระราชดำริจะให้
 เป็นทำนองเดียวกับวัดพนัญเชิงที่พระนครศรีอยุธยา ส่วนพระอารามที่โปรดให้
 ปฏิสังขรณ์ไคแก่วัดพระเชตุพน ปฏิสังขรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒ แล้วโปรดให้อัญเชิญ
 พระพุทธรูปโบราณตามหัวเมืองใหญ่น้อยจำนวนรวมกว่า ๑,๒๐๐ องค์มาประดิษฐาน
 ณ วัดนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยกทัพไปตีเมืองเชียงใหม่
 พระองค์โปรดให้รวบรวมพระพุทธรูปที่ปรักหักพังตามหัวเมืองเหนือต่าง ๆ เป็น
 จำนวนถึง ๑,๒๔๘ องค์ และอัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญจากเชียงใหม่และพระศรีศากย
 มุนีจากเมืองสุโขทัยมาประดิษฐาน ณ กรุงเทพฯ การฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในรัชกาล
 ที่ ๑ ที่สำคัญที่สุดไคแก่การทำสังคายนาพระไตรปิฎกซึ่งมีขึ้นเป็นครั้งแรกในกรุง
 รัตนโกสินทร์

ตามประวัติพระพุทธศาสนา มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นครั้งแรก
 ที่กรุงราชคฤห์ ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วไค ๔ เดือน
 สาวกของพระพุทธเจ้าไคมาประชุมกันเพื่อรวบรวมพระธรรมที่พระพุทธเจ้าไคตรัส
 สอน และพระวินัยที่ไคทรงบัญญัติไว้ให้เป็นข้อปฏิบัติสำหรับพระภิกษุสงฆ์ การ
 ประชุมรวบรวมพระธรรมวินัยครั้งนั้น เรียกตามตำนานว่า "ปฐมสังคายนา" ไค
 ทองจำเป็นหลักพระพุทธศาสนา ต่อมาเมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว
 ไคประมาณ ๑๐๐ ปี มีพระภิกษุคณะหนึ่งเรียกว่าพวกวัชชีบุตร อยู่ที่เมืองเวสาลี
 ไคถือตามข้อความอันปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรว่า พระพุทธองค์ไคประทานอนุญาต
 ไว้ว่า ถ้าพระภิกษุทั้งปวงเห็นพรอมกันว่าขอบังคับเล็กน้อย (ขุทธานุพุทธทกะวินัย)
 บทไคซึ่งทรงบัญญัติไว้จะประพฤติกไคสะดวกก็ไคแก้ไขไคทำให้พวกภิกษุคณะวัชชีบุตร
 ไคแก้ไขพระวินัยบัญญัติบางประการ เป็นเหตุไคคณะสงฆ์อื่นอีกเป็นอันมาก ไคมาประชุม

๑ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ
 (ศิลปากร : ๒๔๔๖), หน้า ๕๐.

โตเถียงและวินิจฉัยที่เมืองเวสาลี และในที่สุดเห็นพร้อมกันว่า การที่พวกวัชชีบุตร
แก้ไขพระวินัยนั้นไม่สมควรและโคประชุมสังคายนา ณ เมืองนั้น ผลก็คือสังฆนายก
โคแบ่งแยกเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งโคแก่พระสงฆ์ที่ถือตามพระเถรพุทธสาวกโค
ทำสังคายนาไว้เรียก "เถรวาท" อีกพวกหนึ่งโคแก่สงฆ์พวกวัชชีบุตรเรียกว่า
"อจารียวาท" เพราะถือตามลัทธิอาจารย์แก้ไขในชั้นหลัง การทำสังคายนา
ครั้งนี้ตามตำนานเรียกว่า "ทุติยสังคายนา"

ครั้นถึงสมัยพระเจ้าอโศกทรงเป็นองค์อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา สงฆ์
ในอินเดียนิยมนับถือในลัทธิต่าง ๆ กัน พระเจ้าอโศกจึงโปรดให้ประชุมทำสังคายนา
พระธรรมวินัยที่กรุงปาตลีบุตร นับเป็นครั้งที่ ๓ เรียกตามตำนานว่า
"ตติยสังคายนา" การทำสังคายนาครั้งนี้ใช้ภาษามคธ และยังมีใค้มีการเขียน
พระไตรปิฎกลงไว้เป็นตัวอักษรแต่เมื่อพระพุทธศาสนาโคแพร่หลายไปประคิษฐาน
ยังนานาประเทศตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั้นการชำระพระไตรปิฎกที่มีขึ้น
ในครั้งต่อ ๆ มามักทำกันภายในประเทศต่าง ๆ ที่รับนับถือพระพุทธศาสนา

สำหรับประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๖๑ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรด
ให้เสาะหาคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ยังมีเหลืออยู่ตามหัวเมืองใหญ่น้อยรวมทั้งจาก
กรุงกัมพูชามารวบรวมคัดลอกสร้างเป็นพระไตรปิฎกฉบับหอหลวงไว้สำหรับพระนคร
เมื่อเปลี่ยนแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงดำเนินการต่อ
พระองค์โปรดให้เรียกประชุมปรึกษาหารือในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์และพระสงฆ์
ซึ่งทรงสมณศักดิ์มีจำนวน ๑๐๐ รูป โดยมีพระสังฆราชเป็นประธานจัดทำสังคายนา
พระไตรปิฎกที่วัด "นิพพานาราม" ซึ่งภายหลังพระราชทานนามใหม่ว่า "วัด
พระศรีสรรเพชญ์คาราม" พระไตรปิฎกที่ทรงสร้างขึ้นมี ๒ ฉบับ คือ "ฉบับรองทรง"
และ "ฉบับทองชุบ" จารเป็นตัวอักษรมคธลงในใบลาน ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยพระองค์ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการสร้างพระ
อารามหลวงและปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ทั้งในพระนครและต่างจังหวัด ในรัชกาลที่ ๒

ได้สร้างพระไตรปิฎกเรียก "ฉบับรคน้ำแดง" เรียกตามลักษณะลานในปกซึ่งเขียนควยลายรคน้ำนั้นแดง ในปี พ.ศ. ๒๓๖๐ พระองค์โปรดให้ฟื้นฟูประเพณีวิสาขบูชาขึ้นเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ จากนั้นก็ได้ถือวันวิสาขบูชาเป็นวันนักขัตฤกษ์ทางพระพุทธศาสนาแต่บัดนั้น ในแผ่นดินนี้มีการสังคายนาวิธีควบคุมคดีโปรดให้แปลพระปริตทั้งหลายออกเป็นภาษาไทยและโปรดให้เจ้านายและข้าราชการฝึกหัดการสวดพระปริตที่หอพระ และที่หอพระที่ตั้งไพศาลทักษิณในพระบรมมหาราชวังทุกวัน

การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในสมัยรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ เป็นการฟื้นฟูพุทธจักรในราชอาณาจักรไทยอีกครั้งหนึ่งหลังเสียกรุง เพราะพม่าได้ทำลายพระพุทธรูปวัดวาอารามในครั้งนั้นเกือบหมด ดังนั้นลักษณะการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในสมัยตนกรุงรัตนโกสินทร์จึงมักจะเป็นการเลียนแบบให้เหมือนกับครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา จะเห็นว่ามี การปฏิสังขรณ์วัดเก่า ๆ หรือสร้างให้เหมือนวัดเก่า ๆ ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยามากกว่าสร้างขึ้นใหม่

การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๔๕๓

ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระพุทธศาสนาได้รับการทำนุบำรุงอย่างกว้างขวางที่สุด มีวิวัฒนาการและการปรับปรุงในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นใหม่ ๆ หลายประการอาจแยกเป็นหัวข้อได้ดังนี้

ก. ความมุ่งหมายในการสร้างวัด

ตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นไป คริสต์ศาสนาโรมันคาทอลิกและโปรเตสแตนต์ได้เข้ามาประดิษฐานและแพร่หลายทั่วราชอาณาจักร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ซึ่งมีพระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนายิ่งพระองค์หนึ่ง ได้ทรงพิจารณาเห็นว่าหากปล่อยให้พระพุทธศาสนาเลื่อมโทรมแล้วก็ยอมเป็นช่องทางให้ศาสนาอื่น ๆ โจมตีพระพุทธศาสนาได้ กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาในแผ่นดินของพระองค์จึงมีลักษณะที่เป็นพิเศษ ดังเช่น วัตถุประสงค์

ในการสร้างพระอารามหลวงและการปฏิสังขรณ์วัดกว้างขวางยิ่งกว่าแต่ก่อน เห็น
ไต่จากการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
โปรดให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตในสาขาวิชาการต่าง ๆ มาชุมนุมกันและให้ทำ
หน้าที่รวบรวมตำรับตำราที่มีมาแต่โบราณต่าง ๆ เช่น ตัวอย่างกวีนิพนธ์ วิชา
แพทย์แผนโบราณ มีตำราหมอนวด ตำรายาแก้ไขต่าง ๆ เลือกลงสมุดบันทึกที่เห็น
ว่าถูกต้องที่สุดมาจารึกลงแผ่นศิลาประทับไว้ในวัดพระเชตุพนนี้ ในทำนองเผยแพร่
การศึกษาไปในตัว ดังนั้นความมุ่งหมายในการสร้างวัดแห่งนี้ นอกจากจะเป็นที่
จำศีลภาวนาและประดิษฐานพระพุทธรูปสำหรับสักการะบูชาแล้ว พระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงมีพระราชดำริที่จะให้ประชาชนเข้าวัดหาวิชาความรู้
และเป็นหนทางให้ประจักษ์ราษฎรได้ใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น ในการปฏิสังขรณ์
วัดคอกกระบือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้สร้างเรือกำปั่นแบบสำเภากัน
แล้วโปรดให้เปลี่ยนชื่อว่า "วัดยานนาวา" ควบพระองค์ทรงเห็นว่า ขณะนี้เรือ
กำปั่นแบบฝรั่งกำลังจะได้รับความนิยมและเรือสำเภากันที่ใช้กันมาแต่เดิมกำลังจะ
ศูนย์หายไป ดังนั้นวัดจึงเป็นที่รวมของศิลปวิชาการต่าง ๆ นอกเหนือจากจะเป็น
ที่อยู่อาศัยของสงฆ์

ในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ มีการสร้างวัดและปฏิสังขรณ์วัดตลอดจน
ทำนุบำรุงปฐมนิยสถานทั่วราชอาณาจักรทั้งในกรุงและหัวเมือง นอกจากนี้ยังทรง
อุทิศทุนให้ราษฎรสร้างวัด วัดที่สร้างในรัชกาลที่ ๔ ที่สำคัญคือ วัดบรมนิวาส
วัดโสมนัสวิหาร วัดปทุมวนาราม วัดราชประดิษฐ์ วัดมกุฏกษัตริยาราม วัด
ที่สร้างในรัชกาลที่ ๕ ไต่แก่วัดราชบพิธ วัดเทพศิรินทราวาส วัดเบญจมบพิตร
และยังได้ทรงสร้างวัดตามหัวเมือง เช่น วัดอัมพวันคีรีมิตร วัดจุฬาทิศราชธรรมสก
ที่เกาะสีชัง วัดนิเวศน์ธรรมประวัติ ที่บางปะอิน เป็นต้น

ข. การสร้างพระไตรปิฎก

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกใหญ่ถูกต้องสำหรับเป็นหลักของพระพุทธศาสนาในราชอาณาจักรไทย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขณะทรงผนวชไทรบุรี ทรงมีการประชุมสังคายนาด้วย วิธีชำระพระไตรปิฎกนั้นว่าทำกันอย่างละเอียดละออ ปราณีต และถูกต้อง เพราะได้รวบรวมคัมภีร์พระไตรปิฎกจากประเทศอื่น ๆ มาสอบทานเพิ่มเติม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ส่งสมณทูตไปลังกาถึง ๒ ครั้ง คือใน พ.ศ. ๒๓๘๕ ครั้งหนึ่ง และใน พ.ศ. ๒๓๘๗ อีกครั้งหนึ่ง ความมุ่งหมายในการส่งสมณทูตในครั้งนั้นมีรายละเอียดดังนี้ "เมื่อปีชวศ โทศก จุลศักราช ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ มีพระภิกษุลังกาชื่อ กกุสนธะภิกษุ กับคณะสงฆ์ชาวลังกาคณะหนึ่งเข้ามายังกรุงเทพฯ จะมาเทียบนมัสการพระมหาเจดีย์สถานในสยามประเทศ มีรับสั่งให้ถามชี้แจงขอวัตรปฏิบัติแม่นยำ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงผนวชอยู่แลทรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะอยู่ในเวลานั้น ทรงรับทำนุบำรุงไว้ที่วัดบวรนิเวศแล้วมีพระลังกาพวกเดียวกันตามเข้ามาอีก พระภิกษุ ๓ สามเณร ๑ เป็น ๔ รูป รวมทั้งเก่าใหม่เป็น ๕ รูป พระลังกาพวกนี้ไปเทียบนมัสการพระมหาเจดีย์สถานแล้วอยู่ในสยามประเทศ ๒ ปี ถึงปีชวด จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๐๔ พ.ศ. ๒๓๘๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปพระราชทานพระกรุณที่วัดบวรนิเวศวิหาร พระลังกาพวกนี้ถวายพระพรลาจะกลับไปบ้านเมือง แลขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตเคราะห์ให้โคกลับไปโดยสะดวก จึงทรงพระราชดำริเห็นพรอมนั้นกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระศาสนาในลังกาจะเป็นอย่างไร ไม่ได้ไปสืบสวนไต่ทราบความชานานหลายปีแล้ว อีกประการ ๑ หนังสือพระไตรปิฎกที่ฉบับของไทยยังบกพร่องควรจะสอบสวนกับฉบับลังกามีอยู่หลายคัมภีร์ ถ้าแต่งพระภิกษุสงฆ์ไทยเป็นสมณทูตไปลังกาอีกสักคราวเห็นจะเป็นการดี ทรงพระราชดำริเห็นพรอมนั้นเช่นนี้ จึงโปรด

ให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกสรรพระภิกษุสงฆ์ที่จะส่งไปลังกา และมีสมณลิขิตไปถึงสังฆนายกตามพระราชประสงค์^๑ คราวส่งสมณทูตครั้งที่ ๒ เมื่อปีมะโรง ฉศก จุลศักราช ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗ สมณทูตจากไทยโค่นำคณะพระไตรปิฎกที่ได้รับจากลังกาทวีปได้อีก ๓๐ คัมภีร์ และมีพระภิกษุสามเณร ๓๓๖ คน ชาวลังกาติดตามเขามาถึง ๕๐ คนเศษ เขาร่วมในการตรวจสอบพระไตรปิฎกครั้งนี้ด้วย^๒ พระไตรปิฎกที่รวบรวมและปรับปรุงในรัชกาลที่ ๓ ได้รับการยกย่องว่ามีฝีมือปราณีตงดงาม อักษรถูกต้องครบถ้วนที่สุดยิ่งกว่ารัชกาลก่อน ๆ เฉพาะฉบับที่ทรงสร้างสำหรับหอหลวงนั้นมีถึง ๕ ฉบับ ได้แก่ ฉบับรคนำเอก ฉบับรคนำโท ฉบับทองน้อย ฉบับรบุปผอ ฉบับอักษรรามัญ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างพระไตรปิฎกสำหรับพระราชทานอารามหลวงอีก ๒ ฉบับคือ "ฉบับเทพชุมนุม" พระราชทานไว้วัดพระเชตุพน "ฉบับลายกัมมะลอ" พระราชทานไว้วัดราชโอรส นอกจากนี้คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับต่างประเทศโค่นเข้ามาในรัชกาลนี้มากกว่ารัชกาลใด ๆ แล้ว พระองค์ยังโปรดให้แปลแต่งคัมภีร์ที่มาจากต่างประเทศนี้ออกเป็นภาษาไทย เก็บไว้เป็นสมบัติของประเทศอีกด้วย

เมื่อถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดให้ตรวจคนคัมภีร์พระไตรปิฎกในหอพระมณเฑียรธรรมอีกครั้งหนึ่งและโปรดให้สร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับใหม่สำหรับหอหลวงเรียกว่า "ฉบับลงชาด" เรียกตามลักษณะคัมภีร์คือปิดทองสลัษชาด

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดให้สร้างพระไตรปิฎกขึ้นอีก ๒ ฉบับ แล้วปิดทองทองที่ฉบับหนึ่ง เรียกว่า

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์มาลา, เรื่องประติษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป (วชิรญาณ : ๒๔๕๗), หน้า ๓๖๓ - ๓๖๘.

^๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๑๓.

"ฉบับทองทิบ" อีกฉบับหนึ่งคือฉบับพิมพ์ซึ่งพิมพ์ขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๑ นับเป็นการพิมพ์พระไตรปิฎกเป็นครั้งแรกในประเทศไทย ขอความในพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ลงวันที่ ๗ จุดศักราช ๑๒๔๔ ที่ว่า ".....เมืองซึ่งถือพุทธศาสนาซึ่งยังใช้ภาษาบาลีก็ยังมีเหลือเป็นเอกราชอยู่แต่เมืองไทยเมืองเดียวควรที่จะช่วยทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้คำสั่งสอนอันแท้จริงแพร่หลายไปถึงประเทศทั้งปวงซึ่งยังมีผู้นับถือพระพุทธศาสนา แต่ไม่มีผู้ที่จะทำนุบำรุงยกย่องให้ได้ประโยชน์อันเป็นแก่นสารทั่วไปแก่ชนทั้งปวงตามความปรารถนาซึ่งพวกลังกาจะมาขอรับลัทธิธรรมยุติไปประพฤติให้เป็นการแพร่หลายออกไปดังนี้เห็นว่าเป็นการมีคุณแก่ชนทั้งปวง"^๑ แสดงถึงพระราชโองบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าพระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะเผยแพร่พระพุทธศาสนาไปยังประเทศต่าง ๆ อีกด้วย จึงโปรดให้เปลี่ยนคัมภีร์ไบเบิลนจารย์กัควยอักษรขอมเดิมมาเป็นภาษาไทย และพิมพ์เป็นเล่มสมุดจำนวน ๑,๐๐๐ จบ จบละ ๓๕ เล่ม รวมเป็นหนังสือ ๓๕,๐๐๐ เล่ม วิธีนี้ช่วยให้พระไตรปิฎกแพร่หลายและเป็นปึกแผ่นถาวรเป็นสมบัติสำหรับศึกษาคนควาในพระศาสนา

การดำเนินการปรับปรุงพระไตรปิฎกในแผ่นดินนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้อาราธนาพระบรมวงศานุวงศ์ซึ่งทรงผนวช และพระราชอาคันตุکانานุกรมเปรียญผู้รู้พระปริยัติธรรมมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสครั้งยังทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่น และสมเด็จพระสังฆราชวัดราชประดิษฐแต่ยังเป็นทีสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เป็นประธานมาประชุมพร้อมกัน

^๑พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมา กับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ราชบัณฑิตสภา : โสภณพิพิธรชนานุกร : ๒๔๗๒), หน้า ๔๖.

ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามทั้งหมด แบ่งหน้าที่กันตรวจต้นฉบับ สอบ
 ฉบับอักษรขอม และฉบับอักษรสิงห์ ฉบับอักษรรามัญซึ่งมีอยู่ใหญ่ถูกต้อง และโปรด
 ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์
 วรเขต เป็นแม่กองจัดพิมพ์พระไตรปิฎก งานสร้างพระไตรปิฎกสำเร็จบริบูรณ์
 ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ พระราชดำริตอนหนึ่งที่ทรงให้แก่คณะสงฆ์ในการตรวจสอบพระ
 ไตรปิฎก มีความว่า "การซึ่งมีความประสงค์ให้ตรวจสอบพระไตรปิฎกคงพิมพ์ไว้
 ในครั้งนั้นควยเห็นว่าแต่ก่อนมา ประเทศที่นับถือพุทธศาสนายังมีอำนาจปกครอง
 บ้านเมืองโดยลำพัง ถ้าพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้นับถือพุทธศาสนา ไทहांบุ่ารุงอุค
 หนุนการศาสนาอยู่หลายประเทศด้วยกัน คือเมืองลังกา เมืองพม่า เมืองลาว
 เมืองเขมร และกรุงสยาม เมื่อเกิดวิบัติอันตราย พระไตรปิฎกขาดสูญบกพร่อง
 ไปในเมืองใดก็ใครอาศัยหยิบยืมกันมาลอกคัดลงฉบับบริบูรณ์ด้วยกันไปกันมาไค
 แต่ในการทุกวันนี้ ประเทศลังกาและพม่าตกอยู่ในอำนาจอังกฤษ ผู้ปกครองรักษา
 บ้านเมืองไม่ไคนับถือพระพุทศาสนาที่हांบุ่ารุงแต่อาณาประชาราษฎร์ไพรบ้าน
 พลเมือง หาไคอุคหนุนการพระพุทศาสนาอย่างหนึ่งอย่างไคไม่ พระสงฆ์ซึ่ง
 ปฏิบัติตามพระพุทศาสนาที่ต่างคนต่างประพฤติตามลำพังตน..... ส่วนเมือง
 เขมรนั้นเล่าก็ตกอยู่ในอำนาจของฝรั่งเศส ไม่มีกำลังที่อุคหนุนพระพุทศาสนาให้
 เป็นการมั่นคงถาวรไปไค ส่วนเมืองลาวอยู่ในพระราชอาณาเขตเจ้านายและไพร
 บ้านพลเมืองก็นับถือพระพุทศาสนาวิปริตแปรปรวน จะเอาเป็นหลักฐานมั่นคงก็
 ไคได้.....การพระพุทศาสนาที่ยังเจริญมั่นคงถาวรอยู่แต่ในประเศสยาม
 นี้ประเศเดียว จึงเป็นเวลาสมควรที่จะสอบสวนพระไตรปิฎกใหญ่ถูกต้องสมบูรณ์"^๑
 การพิมพ์พระไตรปิฎกในรัชกาลที่ ๕ เป็นผลดีต่อพระพุทศาสนาอย่างยิ่ง สมจริง

^๑พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและใน
 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (ราชบัณฑิตยสภา : ร.พ.ทาพระจันทร์ :
 ๒๔๗๓), หน้า ๑๔.

ตามพระราชดำริทุกประการ และนอกจากจะเป็นการเผยแพร่หลักธรรมทางพุทธศาสนา
ในราชอาณาจักรแล้วยังทำให้พระไตรปิฎกไทยแพร่หลายไปยังต่างประเทศไครวดเร็ว
ยิ่งขึ้น

ค. การบำรุงการศึกษาและการเผยแพร่ธรรมทางพระพุทธศาสนา

พระเจ้าแผ่นดินไทยทรงเอาพระทัยใส่และสนับสนุนการเล่าเรียน
ทางพระพุทธศาสนาแทบทุกพระองค์ เมื่อคริสต์ศาสนาโรมันคาทอลิกและโปรเตสแตนต์
เริ่มแพร่หลายในกรุงรัตนโกสินทร์ การศึกษาทางพระพุทธศาสนาได้รับการสนับสนุน
อย่างกว้างขวางยิ่งขึ้นกว่าเดิม ดังเช่น ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่ง
เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนและบำรุงการเล่าเรียนพระปริยัติธรรมเป็นพิเศษ
พระองค์โปรดให้จ้างอาจารย์สอนพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุทุกพระอารามหลวง
และในพระบรมมหาราชวังก็โปรดให้สร้างเก๋งขึ้น เพื่อให้พระภิกษุสามเณรใช้เป็น
เล่าเรียนพระปริยัติธรรม เมื่อมีผู้เข้าเรียนพระปริยัติธรรมมากขึ้นจึงได้ย้ายสถานที่
เล่าเรียนพระปริยัติธรรมไปยังพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท ทรงอุดหนุนการเล่าเรียน
พระปริยัติธรรมด้วยประการต่าง ๆ เห็นได้จากเมื่อสามเณรโคตของสุตรมูลสอบโค
จะได้รับพระราชทานรางวัล และถ้าพระสงฆ์สอบไล่ได้เป็นเปรียญและโคเลื่อนเป็น
ที่พระราชทานแล้ว ถ้าบิดามารดาของสงฆ์ผู้นั้น ๆ ตกทุกข์ได้ยากหรือเป็นทาส
ผู้อื่น ก็โปรดให้จ่ายพระราชทรัพย์ช่วยเหลือจนให้เป็นอิสระ วิธีนี้ยังผลให้มีผู้สนใจ
ถึงกับอุปสมบททั้งในกรุงและหัวเมืองมากกว่ารัชกาลก่อน

ความเคลื่อนไหวใหม่ ๆ ทางพระพุทธศาสนาที่แสดงถึงความรุ่งเรืองของ
พุทธจักรที่สำคัญได้แก่การกำเนิดสงฆ์ธรรมยุติกนิกาย

พระครูทรงใ้ท์กำเนิด "ธรรมยุติกนิกาย" คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์เดียวแห่งราชวงศ์จักรีที่แตกฉาน
ในพระไตรปิฎกที่สุด เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ราชินีไทยแห่งราชวงศ์พระร่วง

และนับ เป็นพระ เจ้าแผ่นดินพระองค์แรกที่ทรง เป็นมิตรสนิทสนมกับมิชชันนารีทั้งคาทอลิก และโปรเตสแตนต์ ตลอดเวลาที่ทรงครองสมณเพศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้าอยู่หัว พระองค์ก็ได้ทรงศึกษา เชี่ยวชาญแต่พระพุทธศาสนาเท่านั้น ศาสนาอื่น ๆ เช่นคริสต์ศาสนาที่ เขามาเผยแพร่ในเวลานั้น พระองค์ก็ได้ทรงศึกษาครุ่นคว้าและนำ มาเปรียบเทียบกับพระพุทธศาสนาอยู่เสมอ ทั้งนี้ระยะที่พระองค์ทรงผนวชจึงเป็น ระยะที่พระองค์ทรง เป็นผู้นำในการศึกษาและครุ่นคว้าทางพระพุทธศาสนาอย่างกว้างขวาง และได้ผลดียิ่ง

จากสภาพแวดล้อมในเวลานั้น แรงจูงใจประการหนึ่งที่ทำให้ "เจ้าฟ้ามงกุฎ" ทรงริเริ่มศึกษาค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาจนได้ทรง เป็นผู้นำที่ปรึกษาสามารถฝ่าย พุทธจักรตลอดรัชกาลที่ ๓ กล่าวได้ว่าเป็นการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของพวกมิชชันนารี วิธีเผยแพร่คริสต์ศาสนาของพวกมิชชันนารี ได้มีส่วนจูงใจให้พระองค์ทรง เอาพระทัย ใส่ค้นคว้าทางพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง พระองค์ทรงอุทิศพระชนมชีพรวม ๒๗ ปี ศึกษาการพระศาสนา ทรงเริ่มศึกษาภาษามคธจนแตกฉานมีชื่อเสียง เลื่องลือไปทั่ว ครั้นความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯ ให้พระองค์แปล พระปริยัติธรรมในที่ประชุมพระราชาคณะผู้ใหญ่ถวายหน้าพระที่นั่ง พระองค์สามารถ แปลได้ถูกต้องแม่นยำ เป็นที่พอพระราชมหทัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างยิ่ง จนพระองค์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระราชาคณะและเป็นกรรมการในการ สอนไล่พระปริยัติธรรมด้วยพระองค์หนึ่ง ทรงเอาพระทัยพระไตรปิฎกด้วยทรง ตรวสอบวินิจฉัยข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์แต่ละฉบับ ฉบับใดถูกผิดแก้ไขประการใด การที่คัมภีร์แต่ละฉบับมีข้อความผิดแผกแตกต่างกัน เนื่องจากความวิปลาศคลาดเคลื่อน ไม่ตรงตามพุทธวจนะ เหล่านี้เป็นสาเหตุอย่างหนึ่งที่พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า จะเป็นทางทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมโทรม การปฏิบัติในแบบแผนของสงฆ์ในสมัยนั้น ผิดพลาดไปจากพระวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติอยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคัมภีร์ พระวินัยปิฎก พระองค์ทรงวิทกवासมนางที่สืบเนื่องมาจากพระอรียสาวกของ

พระพุทธองค์จะสูญสิ้น ระเบียบปฏิภกจะเสื่อมโทรมและจะเป็นข้อบกพร่องที่ทำให้ศาสนาอื่น ๆ โจมตีทำให้พระพุทธศาสนาเกรงาหมอง ตลอดเวลาที่พระองค์ทรงศึกษาในพระพุทธศาสนาเป็นเวลาที่ยกมิกษัณณารีย์ชีวิตีเผยแผ่คริสต์ศาสนาในทางทาคหนิคิเทียบพุทธศาสนาอยู่เนื่อง ๆ เป็นการหาทายของคริสต์ศาสนาซึ่งมีผลทำให้เกิดการเคลื่อนไหวในหมู่สงฆ์และคาทอลิกที่มีการศึกษาสูง หากมิใช่เป็นการเคลื่อนไหวในทางที่ยกมิกษัณณารีย์คาดหมายไว้ว่าจะหันมานิยมยอมรับนับถือในคริสต์ศาสนาในทางตรงกันข้าม เวลา (vella) โค้กลาวไว้ในหนังสือ "กรุงสยามในรัชกาลที่ ๓" ว่า เมื่อมีคริสต์ศาสนาเข้ามาแข่งขันด้วยวิธีที่ยกมิกษัณณารีย์เทศนากล่าวโทษพระพุทธศาสนาตามความรู้สึกเข้าใจของเขา และการตอบโต้ซักถามเปรียบเทียบระหว่างพุทธศาสนิกชนและมิกษัณณารีย์เป็นการส่วนตัวควรวางบ้างและการเขียนโฆษณาเป็นหนังสือแจกของมิกษัณณารีย์บ้าง สิ่งนี้มีอิทธิพลทำให้เกิดการปรับปรุงแก้ไขจิตใจความเชื่อถือผิด ๆ ที่ปรากฏเข้ามาแทรกแซงในพระพุทธศาสนาขณะนั้น ทั้งนี้มิใช่เกิดจากความหวาดหวั่นที่พระพุทธศาสนาจะพ่ายแพ้เสื่อมสูญ หากเป็นความพอใจของพุทธศาสนิกชน ว่ามีพระพุทธศาสนาที่ประเสริฐแฉฉฉฉฉฉฉเอง ประชาชนชาวไทยโดยทั่วไปมีความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนาและสิ่งนี้เองได้เป็นอุปสรรคอย่างหนึ่งที่มิกษัณณารีย์ไม่สามารถเปลี่ยนศาสนาในหมู่คนไทยได้ดังหวังไว้ กอไปนี้เป็นตัวอย่างการสนทนาตอบโต้ระหว่างขุนนางไทยและมิกษัณณารีย์โปรเตสแตนต์คนหนึ่งตามที่ เซอร์ จอน เบาริง ได้บันทึกไว้เป็นการสนับสนุนคำวิจารณ์ของ เวลา ทุกประการ

๑ Walter F. Vella, Siam under Rama III..... หน้า ๓๘.

ขุนนางไทย ท่านมาอยู่ที่ไหนนานเท่าไร

มิชชันนารี ๑๕ ปี

ขุนนางไทย ท่านเปลี่ยนศาสนาได้เพียงคนเดียวใช่ไหม

มิชชันนารี ไม่ใช่ในหมู่คนไทย เรายอมรับว่าเราผิดหวัง

แต่เราก็ไม่ทอดยอ ถ้าพอคำสั่งตัวแทนของเขาไปทำการค้าไม่ได้ผล พอเขาก็จะเรียกตัวแทนของเขากลับ แต่ผู้ซึ่งส่งเรามารู่ว่าความเสียหายของพวกเขาจะต้องได้รับการตอบแทนที่คุ้มค่าช่วยให้อุตสาหกรรมแม่จะเป็นดวงใจเดียวหรือคหบดีวันจันทร์แล้ว เราจะทราบต่อไปว่าสยามได้กลายเป็นประเทศคริสเตียนในวันหนึ่ง

ขุนนางไทย คนไทยไม่ใช่คนป่าเถื่อนตามปากงูที่ไม่มีศาสนาและรับนับถือศาสนาอื่นในกาย ๆ เรามีพระพุทธศาสนาเป็นหลักอยู่แล้วตั้งแต่เกิดจึงไม่ใช่ของง่ายที่ท่านจะถอนรากเงาแห่งความเชื่อถือของพวกเขาได้ งานของท่านยากมาก

เซอร์ จอน เบอริง ได้ให้ความเห็นว่า "ข้าพเจ้าพบว่าคนไทยชอบใจที่จะซักถามปัญหาต่าง ๆ ทางศาสนากับพวกมิชชันนารี ผลของการสนทนาและการอภิปรายถกเถียงมักจะสิ้นสุดลงในทำนองว่าคริสต์ศาสนาของท่าน (มิชชันนารี) ก็ดีวิเศษสำหรับตัวท่าน พุทธศาสนาของเราก็น่าวิเศษสำหรับเรา トラบโคที่ประเทศต่าง ๆ มีผลไม้ ดอกไม้ ไม่เหมือนกันฉันใด ศาสนาแต่ละศาสนาก็ย่อมเหมาะสำหรับประเทศใดประเทศหนึ่งฉันนั้น"^๒ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดีได้

^๑ Sir John Bowring, The Kingdom and People of Siam (London:1857) หน้า ๓๗๘ - ๓๗๙.

^๒ เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๘๙. "I found no indisposition among the Siamese to discuss religious questions; and the general result of the discussion was..... Your religion is excellent for you, and ours is excellent for us. All countries do not produce the same fruits and flowers and we find various religious suited to various nations."

พด 1111004

พิมพ์ครั้งที่ ๑
พ.ศ. ๒๕๑๖

ถูกต้อง ✓

บันทึกข้อแตกต่าง ๆ ระหว่างคริสต์ศาสนาและพุทธศาสนาตอบโต้มิชชันนารีโปรเตสแตนต์
ผู้ซึ่งทำหนังสือสอนคริสต์ศาสนาออกเผยแพร่ในรัชกาลที่ ๓ บันทึกของท่านไคท์
เป็นหนังสือตีพิมพ์เป็นครั้งแรกใน ร.ศ. ๑๑๓ ใช้เป็นหนังสือสำหรับกุลบุตรกุลธิดา
ไค้ศึกษาศาสนาเปรียบเทียบระหว่างพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนา ตัวอย่างในหน้า
๘๖ ความตอนหนึ่งคัดมาดังนี้

"ท่านหมอยอนอเมริกันนำหนังสือตราฐทองซึ่งศาสนาพระพุทเจ้าและ
พระเยซูเจ้าทั้งสองฝ่ายใครจะมีน้ำหนักแก่กัน ใครจะวิเศษกว่ากัน เขายกมาว่า
เป็นหลายประการนั้นจะจริงเหมือนเขาว่าหรือ.....แกว่า ผู้ที่จะซึ่งสิ่ง
ของควยตราฐ ทองวางจิตรให้เที่ยงตรง ฐทองจึงจะตรงอยู่ใด ถ้าจิตรผู้ซึ่งนั้น
เงียโคลงหนักอยู่ข้างไหน ฐทองก็หนักไปอยู่ข้างนั้น หมอยอนอเมริกันนำหนังสือ
ซึ่งศาสนาให้เห็นวตราฐทองนั้นเอียงอยู่ข้างหนึ่งให้ท่านทั้งหลายพิเคราะห์ดูในหนังสือซึ่ง
ตราฐทองนั้นเกิด อนึ่ง หมออีกคนส่งสอนข้าพเจ้าว่าถ้าผู้ใดถือศาสนาพระสมณะ
โคคมหมดควยกันทั้งโลกย์แล้ว โลกย์จะฉิบหายควยเหตุที่ไปบวชเสียหมดก็จะมี
มนุษย์เป็นพืชพันธุ์ต่อไป เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าไม่เป็นศาสนาสั่งสอนคนทั้งโลกย์ได้
ไม่เป็นศาสนาเพียงแท้ใด.....ข้าพเจ้าไค้ตอบเขาว่าศาสนาพระสมณโคคม
พระพุทเจ้าท่านมิไค้บัญญัติว่าเป็นศาสนาของคนทั้งโลกย์....." มิชชันนารี
ที่มีชื่อกล่าวว่า "หมอยอน" ไค้แก่ศาสนาจารย์จอห์น เทเลอร์ โจน (Rev. John
Tayler Jone) "หมอกัสแวนค" ไค้แก่ ศาสนาจารย์ แคสเวลล์ (Rev. Caswell)
ทั้งสองเป็นมิชชันนารีอเมริกันโปรเตสแตนต์ชุดแรกซึ่งเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาใน
รัชกาลที่ ๓ เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่มคนไทยทั่ว ๆ ไป โดยเฉพาะ "เจ้าฟ้ามงกุฎ"
ไค้ทรงคุ้นเคยสนิทสนมและไค้แลกเปลี่ยนความรู้กับ แคสเวลล์เป็นอย่างดี ซึ่ง
เป็นที่แน่นอนเหลือเกินว่าความคิดเห็นทางศาสนาจะต้องเป็นหัวข้อหนึ่งที่ยกขึ้นมา
ในระหว่างการสนทนา การอภิปรายถกเถียงธรรมของแต่ละฝ่ายยอมหมายถึง
ความเจริญงอกงามทางศาสนาเช่นกัน กำเนิด "ธรรมยุติกนิกาย" นับเป็นผล

แห่งการศึกษาคนควาทางพระพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 อย่างแท้จริง พระองค์ทรงเป็นผู้นำปรับปรุงส่วนบกพร่องการปฏิบัติของสงฆ์ที่กำลัง
 เป็นอยู่ให้ถูกต้องตามพุทธบัญญัติ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์ไว้ว่า
 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาทราบในมคธภาษาเขี้ยวชาดู
 แลแล้ว จึงทรงสอบสวนคัมภีร์พระไตรปิฎกคนขอธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาซึ่งทรง
 สอบสวนก็ยิ่งปรากฏแก่พระญาณปริชาวา วินัยลัทธิที่พระสงฆ์ประพฤติกันอยู่โดยมาก
 ในเวลานั้นคลาดเคลื่อนเห็นห่างจากพระพุทธบัญญัติเสียเป็นอันมาก เกิดสังเวช
 สลดพระทัย กอรปกับเมื่อทรงเห็นตัวอย่างของพระเถระมอญซึ่งได้เป็นที่พระ
 สุขเมธุนีประจำวัดบวรมงคลเป็นผู้ชำนาญในพระวินัยปิฎก และปฏิบัติกิจวัตรถูกต้อง
 ตามพุทธบัญญัติอย่างเคร่งครัด พระองค์ได้เสด็จไปทำวิสาสะสนทนาควย ทรง
 เห็นว่าพระสุเมธุนีปฏิบัติตนอย่างทีพระองค์ได้เรียนรูจากพระไตรปิฎกโดยแท้เป็น
 ที่น่านิยมเลื่อมใส อีกประการหนึ่งเรื่องไสยศาสตร์ การถือโชคกลางซึ่งเข้ามา
 ปะปนและกลายเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนาเป็นจุดบกพร่องทีพวกมิชชันนารีมัก
 จะนำมากล่าวอ้างโจมตีพระพุทธศาสนาอยู่เนือง ๆ นั้นทำให้ "เจ้าฟ้ามงกุฏ" ทรง
 คิดแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ เหล่านี้ให้หมดสิ้นไป^๑ พระองค์จึงได้ทรงปฏิบัติองค์ตาม
 พุทธวณะเป็นตัวอย่างจนกระทั่งมีพระภิกษุถวายตัวเป็นลูกศิษย์มากขึ้นทุกที เกิดเป็น
 คณะสงฆ์ที่เคร่งทางสัมมาปฏิบัติอันมาโคนามในภายหลังว่า "คณะธรรมยุติกนิกาย"
 คั้งนั้นวัตถุประสงค์ส่วนใหญ่ในระเบียบวัตรของคณะธรรมยุติกก็เพื่อฟื้นฟูพระพุทธศาสนา
 ในส่วนที่บกพร่องของพระสงฆ์มาแต่โบราณกาล การแก้ไขวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ให้
 ให้สมบูรณ์ทั้งพระธรรม และพระวินัยนี้ นับว่าพระองค์ได้แสดงให้เห็นพวกนับถือศาสนา
 อื่น ๆ ได้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นของประเสริฐมีเหตุผลเข้าหลักวิทยาศาสตร์ได้

^๑ Walter F. Vella, Siam under Rama III หน้า ๔๑.

ทั้งในค่านทฤษฎีและปฏิบัติ "ธรรมยุติกนิกาย" หันมาบำในค่านให้สว่างแก่
 ประชาชน โดยทำหน้าที่เป็นครูสั่งสอนพระพุทธศาสนาถูกต้องตามพระพุทธรวจนะ
 ทุกประการ เมื่อ "เจ้าฟ้ามงกุฎ" เสด็จจากวัดสมอรายมาเป็นอธิบดีสงฆ์
 ในวัดบวรนิเวศ เมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๓๗๕ ทรงทำนุบำรุง
 การปฏิบัติของสงฆ์ ณ วัดนี้ให้เจริญขึ้น กล่าวคือทรง "ชักนำให้ตั้งอยู่ในสังวร"
 ไห้รู้จักนิยมในการรักษามารยาท และขนบธรรมเนียม เอื้อเอื้อกิจวัตรไม่เป็น
 แต่ทำไปโดยความมุ่งมายรู้จักใช้ความศรัทธองให้เห็นอำนาจ ประโยชน์แห่งการ
 ปฏิบัติอย่างนั้นโดยสม่ำเสมอ จนมีผู้เลื่อมใสสรรเสริญ มีคนเขามาบวชและจำพรรษา
 ในวัดบวรนิเวศ ขณะนั้นมีจำนวนตั้งแต่ ๑๓๐ - ๑๕๐ รูป เมื่อทรงได้เสวยราชย์
 พระองค์ท่านก็ทรงทำหน้าที่เป็นองค์ศาสนูปถัมภ์ทั้งธรรมยุติกและมหานิกายก็ได้รับ
 การทำนุบำรุงยกย่องทัดเทียมกัน ฝ่ายมหานิกายก็ได้ปรับปรุงวัตรปฏิบัติให้ดีขึ้น

การเผยแพรธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง เริ่มมีในรัชกาลที่ ๓ นี้เอง
 โดย "เจ้าฟ้ามงกุฎ" ทรงริเริ่มคิดแปลงแก้ไขการแสดงพระธรรมเทศนาให้
 ทันสมัยและ เป็นสาระให้เข้าใจได้ทั่วไปโดยมวงผลให้คนทั้งหลายรู้จักหลักของพระ
 พุทธศาสนาและปฏิบัติตามใจจริง ๆ โดยมีใหย่ถือในเรื่องไร้สาระ พวกชาคก
 ก็ให้ถือแต่เป็นเพียงนิพนธ์เปรียบเทียบเพื่อเรียนรูธรรมต่าง ๆ ให้เข้าใจเท่านั้น
 เหตุที่ทรงปรับปรุงวิธีเทศนาก็เพราะพระราชประสงค์จะให้หลักธรรมของพระ
 พุทธศาสนาแพร่หลายและมีเหตุผลเชื่อถือได้ พระองค์ทรงตั้งการนมัสการพระขึ้น
 ใหม่เป็นคำมคธบาง เป็นคำรอบแควบาง เป็นคาถาบางจนใช้กันแพร่หลายในทก
 วันนี้ เรื่องราวที่จะเทศนา พระองค์ให้เลือกพระสูตรต่าง ๆ ในอังคฺตรนิกาย
 เมื่อถึงกำหนดวันพระถึงบักขและเต็มบักข ก็ให้มีัมมัสสนะเสมอไปไม่เฉพาะ

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ตำนานวัดบวรนิเวศ

(บำรุงนุกุลกิจ : ๒๔๖๗), หน้า ๑๔ - ๓๑

แต่ในพรรษา สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงตรัสเล่าว่า "เจ้าฟ้ามงกุฏ" ทรงเทศนาโดยมีพระโอษฐ์สามารถอธิบายให้คนฟังเข้าใจง่ายชวนให้นิยมไปปฏิบัติ ควบความอาญาและราเวียง มีคนพอใจฟังมากจนเต็มในพระอุโบสถแล้วยังสนออกมาข้างนอก แม่พระอื่นก็ต้องเทศนาโดยมีปากเหมือนกัน ไม่โปรดเขียนหนังสือไว้เทศน์

การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในวิธีใหม่อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนอีกอย่างหนึ่งก็คือ "เจ้าฟ้ามงกุฏ" โสทรประดิษฐ์อักษรขึ้นสำหรับใช้เขียนคำบาลีและอนุวัตรตามอักษรวิธีแบบโรมัน เรียกว่าหนังสืออริยกะมีทั้งแบบพิมพ์เพื่อจะได้มีผู้เข้าใจความในพระพุทธศาสนาได้ละเอียดกว่าใช้อักษรขอม^๑ วิธีนี้มุ่งให้เห็นถึงพระราชประสงค์ของพระองค์ที่จะเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้กว้างขวางในหมู่ชาวต่างประเทศต่างศาสนา "เจ้าฟ้ามงกุฏ" ทรงเผยแพร่พระธรรมทางพระพุทธศาสนาแข่งกับมิชชันนารีโดยโปรดให้สั่งซื้อเครื่องพิมพ์มาตั้งขึ้นที่วัดบวรนิเวศ และโปรดให้พิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนา โรงพิมพ์ในวัดบวรนิเวศจึงเป็นโรงพิมพ์แห่งแรกของคนไทย (เมื่อขึ้นครองราชย์พระองค์ได้โปรดให้ตั้ง "โรงพิมพ์หลวง" และใช้พิมพ์หนังสือราชการสืบมา) "เจ้าฟ้ามงกุฏ" จึงนับเป็นเจ้านายองค์แรกทางภาคตะวันออกไกลที่จัดซื้อเครื่องพิมพ์หนังสือจากต่างประเทศซึ่งมีทั้งตัวพิมพ์ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และตัวอักษรบาลีที่พระองค์ออกแบบขึ้นเอง^๒ นายแพทย์เฮาส์กล่าวถึงการพิมพ์หนังสือทางพระพุทธศาสนาในวัดบวรนิเวศว่า

^๑ เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๓.

^๒ หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ ๔ (กองคริสเตียนการศึกษา : สภาคริสตจักรในประเทศไทย ๑๘๖๑), หน้า ๒๓.

"พวกเราไปขอพระราชทานอนุญาตเข้าชมห้องพิมพ์หนังสือของวัดพระสงฆ์หลายรูปนั่งอยู่บนม้ายาวที่ทำควยไม้ไผ่กำลังนั่งหนังสืออยู่ องค์หนึ่งกำลังเรียงพิมพ์ องค์หนึ่งกำลังตรวจรูป พระสงฆ์ได้ให้หนังสือแก่เราเล่มหนึ่งซึ่งพิมพ์ควยอักษรบาลีแบบใหม่ของเจ้านายองค์นี้ทรงประดิษฐ์ขึ้นเอง เป็นศิลาสิบชื่อของพระพุทธศาสนาประกอบควยคำอธิบาย"^๑ วัดบวรนิเวศจึงกลายเป็นศูนย์กลางแห่งการปรับปรุงและเผยแพร่พระพุทธศาสนาของประเทศไทยจนเลื่องลือไปถึงดังคำว่า "พระวชิรญาณมหาเถระ" ซึ่งทรงเป็นสมเด็จพระอนุชาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไต่ฝันฟูพระธรรมวินัยให้รุ่งเรืองขึ้น จนกระทั่งคณะสงฆ์ในลังกาแต่งตั้งสมณทูตให้เข้ามาสืบข่าวพระพุทธศาสนาในประเทศไทย นอกจากนั้นพระองค์ยังได้ทรงติดต่อกับประเทศอินเดียควยเรื่องศาสนาอยู่เสมอ นอกจากนั้นพระองค์ทรงเปิดโอกาสให้มิชชันนารีเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนาได้ในวัดบวรนิเวศโดยพระองค์โปรดเกล้าฯ พระราชทานอนุญาตให้สอนศาสนาตามศาลาหน้าวัดโดยตามประสงค์เป็นท่านเอง เหมือนทำให้พิสูจนความศรัทธาของพุทธบริษัทวัดบวรนิเวศ^๒ สังฆมณฑลทั้งหมดนิกายและธรรมยุตมิได้เกิดการแตกราวตรงข้ามพุทธจักรมีความเป็นปึกแผ่นสมพระราชประสงค์

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

เอกสารฉบับมหาวิทยาลัย

^๑ George Haws Feltus, Samuel Reynolds House of Siam.....หน้า ๕๘.
"We asked to see his printing room, several young priest and servants on bamboo setties folding books. One composing type, one correcting proof. They gave us a copy of a book published in the Prince's new Pali alphabet it was the Buddhist ten commandments and comments on them."

^๒ สมเด็จพระพรหมคณาจารย์, ความทรงจำ.....หน้า ๗๐.

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงอุทิศ
การเผยแพร่ธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับพระบรมชนกนาถ กล่าวคือใน
พ.ศ. ๒๔๓๑ พระองค์โปรดอาราธนากรมหมื่นวชิรญาณวโรรส (ทรงรับมหา
สมณุตตมาภิเศกเป็นสมเด็จพระบรมวงศ์เชอกรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในรัชกาลที่ ๖)
พระราชอาคันและพระเปรียญร่วมกันแต่งหนังสือเทศน์และโปรดให้พิมพ์ขึ้นกัณฑ์ละ
๕,๐๐๐ จบ พระราชทานแจกจ่ายไปตามพระอารามหลวงและอารามราษฎร์ทั้งใน
กรุงและหัวเมือง เพื่อเป็นหลักปฏิบัติที่ถูกต้องกัณฑ์ความตอนหนึ่งจากพระราชหัตถเลขา
ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ที่แสดงให้เห็นว่าพระองค์มีพระราชดำริให้หนังสือเทศนา
งายขึ้น เพื่อให้สามัญชนอ่านเข้าใจธรรมและพระพุทธศาสนาจะโคแพร่หลายออกไป
อย่างกว้างขวาง ดังนี้

"การศาสนาในหัวเมืองอยู่ข้างจะเหลวไหลเสื่อมทรามมาก เพราะไม่
มีหนังสือขอปฏิบัติที่แท้จริงสำหรับเลาเรียน มีแต่หนังสือเหลว ๆ ไหล ๆ ถาหนังสือ
พิลึกเกินไปผูอ่านเข้าใจบางไม่เข้าใจบาง จึงเห็นว่าถาแต่งหนังสือเทศน์ที่เข้าใจ
งาย ๆ เหมือนหนังสือสมเด็จพระวันรัตน์ แต่งให้เป็นคำไทย ๆ อย่าให้คิดศัพท์มาก
ถาณคศัพท์ต้องแปลทุกคำ ตีพิมพ์ออกมาให้พระสงฆ์ตามหัวเมือง เทศนาสั่งสอนสัปรุค
เห็นว่าการศาสนาที่จริงแท้จะแพร่หลายเป็นประโยชน์มาก"

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมา
กับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ราชบัณฑิตยสภา :
โสภณพิพรรฒธนากร : ๒๔๗๒), หน้า ๔๖

รัชกาลที่ ๕ ทรงสนับสนุนการศึกษาของสงฆ์และราษฎรให้เจริญขึ้นมาก มีหนังสือเรียนเรื่องพระพุทธศาสนาสำหรับพระภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์อย่างแพร่หลาย ยิ่งกว่าสมัยใด ๆ ส่วนมากเป็นพระนิพนธ์ของกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส

ใน พ.ศ. ๒๔๓๒ โปรดให้ตั้ง "บาลีวิทยาลัย" ที่วัดมหาธาตุ ขนานนามว่า "มหาธาตุวิทยาลัย" ต่อมากลายเป็น "มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย" และโปรดให้เป็นสถานศึกษาพระศาสนาและเป็นแหล่งเผยแพรพระพุทธศาสนาด้วย

ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้านองยาเธอเป็นมกุฎราชกุมารริเริ่มจัดสร้าง "มหามกุฏราชวิทยาลัย" ขึ้น เป็นสถานศึกษาพระปริยัติธรรมของสงฆ์และเป็นสถานที่สำหรับเผยแพรพระพุทธศาสนาด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละพระราชทรัพย์บำรุงปีละ ๖๐ ชั่ง

วิวัฒนาการของพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นใหม่ ๆ หลายประการในเวลาเดียวกับที่คริสต์ศาสนาเริ่มเข้ามาแพร่หลายและประดิษฐานในราชอาณาจักรไทยสมจริงดังที่เวลาใดตั้งข้อสังเกตไว้ว่า "ความคลี่คลายใหม่ ๆ เกี่ยวกับทางศาสนาซึ่งมีขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คือการวางรากฐานอย่างถาวรในการเผยแพรคริสต์ศาสนาของพวกมิชชันนารี"^๑ เวลาใด

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑Walter F. Vella, Siam under Rama III..... หน้า ๓๕.
"The first new development in the field of religion during the third Reign was the establishment of permanent Christian missions."

กล่าวต่อไปว่า "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความเหมาะสมที่จะเป็นผู้นำทางพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง พระองค์ทรงมีพระราชหฤทัยรักการคนควา และทรงพระปรีชาไปรคการ เล่าเรียนเป็นนิจสิน ในขณะทรงครองสมณเพศ พระองค์ทรงคุ้นเคยกับชาวตะวันตกทรงศึกษาภาษาละติน อังกฤษ และวิทยาศาสตร์ กับมิชชันนารี ทรงทราบหลักของคริสต์ศาสนาเป็นอย่างดี การที่มีกำเนิดสูงได้ทำให้พระองค์มีพระทัยที่จะเป็นผู้นำและทำได้สำเร็จดีกว่าคนธรรมดาสามัญ"

ง. การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาตามหัวเมือง

ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๐ - ๒๔๕๓ (ค.ศ. ๑๘๖๐ - ๑๘๑๐) เป็นเวลาที่คณะมิชชันนารีขยายงานไปยังภาคต่าง ๆ เกือบทั่วราชอาณาจักรและมีมิชชันนารีเข้ามาสมทบเพิ่มเติมอยู่เสมอ ขณะนั้นเป็นเวลาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเสวยราชย์ พระองค์ทรงดำเนินตามราโชบายของสมเด็จพระราชบิดา คือนอกจากจะฟื้นฟูทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาภายในประเทศ ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคแล้ว พระองค์ยังมีพระราชประสงค์ที่จะเผยแพร่พระพุทธศาสนาแก่ชาวต่างประเทศอีกด้วย

การทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในรัชกาลที่ ๓ มักจะทำในพระนครเป็นส่วนใหญ่ เมื่อถึงรัชกาลที่ ๔ พระองค์โปรดให้สร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามหลวงในหัวเมืองมากขึ้นกว่าแต่ก่อน อาจกล่าวได้ว่า การสร้างปฏิสังขรณ์วัดในหัวเมืองเป็นผลสืบเนื่องมาจากสมัยที่พระองค์ได้เสด็จออกคไปในที่ต่าง ๆ ขณะทรงผนวช พระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นโบราณสถานปรักหักพัง สลอปเจดีย์ วัดวาอารามทรุดโทรม เช่น พระปฐมเจดีย์เป็นต้น พระองค์โปรดให้บูรณะซ่อมแซมสำหรับไว้เป็นที่เคารพสักการะบูชาของพุทธศาสนิกชนชาวไทยทั่วหน้ากัน

เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๘. "Mongkut was in many ways, ideally suited to be a leader of reform. He possessed a keen and inquiring mind. During his years in the priesthood, he became acquainted with many westerners and studies latin English and some Western science with the missionaries. He was well informed on Christianity.....and high birth gave him self-assurance and insured him support that may have been denied a more humbly born reformer."

ในรัชกาลที่ ๕ การศาสนาตามหัวเมืองได้รับความเอาใจใส่ทำนุบำรุง ไม่แพ้ในพระนคร กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงรับผิดชอบการ พระศาสนาทั่วราชอาณาจักร พระองค์ทรงรับพระบรมราชโองการของพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยทรงเป็นผู้ปกครองสงฆ์ ตามพระราชบัญญัติ ปกครองสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๔๕ จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๘๕ มีพระราชบัญญัติจัดตั้ง ระบอบการปกครองคณะสงฆ์เลียนแบบทางอาณาจักร คือแบ่งเป็นอำนาจของ สังฆราช และสังฆมนตรี การปกครองคณะสงฆ์จึงเป็นระเบียบเรียบร้อยสืบต่อกัน มาจนทุกวันนี้

ผลการเผยแผ่คริสต์ศาสนาไม่ทำให้พระพุทธศาสนาในเมืองไทยเสื่อมโทรม แต่ประการใด "แม้ว่าคณะมิชชันนารีได้พยายามทุกวิถีทางที่จะทำให้พระพุทธศาสนา อ่อนอับหรือพลลงจนในที่สุดก็ล้มเหลว และแม้จะปรากฏว่าคนไทยนิยมศึกษาพิจารณา ศาสนาของตนตามความรู้สึกรักใคร่ของชาวตะวันตก และชอบเปรียบเทียบศาสนา ของตนกับความรูทางศาสนาอื่นซึ่งตนได้รับมาจากชาวตะวันตก แต่ผลก็คือพระพุทธ ศาสนาเป็นฝ่ายมีชัยเสมอมา"

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทย พระองค์แรกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ที่พวกมิชชันนารีหวังจะเปลี่ยนศาสนา ดังเช่น สมเด็จพระนารายณ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่พระองค์ทรงแสดงให้เห็นประจักษ์ว่า พระองค์ทรงเป็นผู้นำที่สามารถฝ่ายพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พรานซิสโตร์ แปลโดย พ.ศ.ท. เอ็จ ณ ป้อมเพ็ชร, พุทธศาสนากับ ยุคใหม่ (๒๕๐๐), หน้า ๗๕

ขอความตอนหนึ่งในพระราชสาส์นส่วนพระองค์ที่มีไปถึงนายและนาง เอ็ดดี้ (Mr. & Mrs. Eddy) ผู้เคยเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอย่างใกล้ชิดกับ พระองค์ท่านคงมีใจความสรุปดังนี้

การที่พระองค์ติดต่อกับพวกอังกฤษก็คิ อเมริกันก็คิ ก็เพื่อหาความรู้ทาง วิทยาศาสตร์ ศิลปศาสตร์ พระองค์ไม่ได้นึกถึงเรื่องศาสนาเลยแม้แต่น้อย ทั้งนี้ เพราะรู้ว่าคนอเมริกันเหล่านี้มีความรู้ทางวิทยาศาสตร์หลายแขนง เช่น การรา ศาสตร์ ภูมิศาสตร์ วิชาการต่อเรือ เป็นต้น แต่ถาพูกถึงในศาสนาพระองค์ จะตองขอปฏิเสศ เพราะคนไทยไม่เชื่อถือเลย ถาพระองค์จะมีใจนิยมนับถือเลื่อม ใสก็คงจะเปลี่ยนศาสนาเป็นคริสเตียนมานานแล้ว.....พวกมิชชันนารีคง คิดว่าถาพระองค์เปลี่ยนศาสนาก็ยอมจะทำให้พวกขุนนาง ประชาชนในประเทศ เปลี่ยนศาสนาตามไปตวย เพราะพระองค์ในฐานะพระภิกษุแห่งพระบวรพุทธศาสนา และในฐานะผู้นำของประเทศ ถาเปลี่ยนศาสนาให้พระองค์ใด ประชาชนก็จะเปลี่ยน ศาสนาตามขาพเจาไปเอง แต่คนมีสติปัญญาในประเทศไทยคิดว่าการเล่าเรียน ภาษาอังกฤษนั้นจะทำให้เราคิดตามความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ศิลปศาสตร์ และเพื่อ จะนำเขามาใช้เป็นประโยชน์ในประเทศ แต่ไม่มีใครยอมรับเลยวาศรีศตศาสนา นั้นจะเป็นศาสนาที่ดีที่สุด ความเห็นในเรื่องศาสนาของพระบาทสมเด็จพะระจอม เกลาเจาอยู่หัวแห่งหนึ่งจากพระราชนิพนธ์เรื่อง "พระพุทธศาสนา" ทรงแจงแก ประชาชนดังนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Letter to "Mr. & Mrs. Eddy of Waterford, Sar (atoga)Co. State of New York, "dated at Wat Parawaniwesa Dec. 27, 1849.

"ดูท่านทั้งหลายทั้งปวงสำคัญเหมือนว่า เจ้าแผ่นดินทุกวันนี้ เขาริถีฝรั่ง เสียแล้ว..... ว่าที่แท้จริงแล้วในหลวงทุกวันนี้ก็ถือพระพุทธศาสนา แคว่เอาเฉพาะแต่เนื้อแกล่แกน เปลือกและที่รัง ๆ รัง ๆ สกปรกโสโครกที่สะสมปะปนระคนอยู่จะถือควายไม่ได้ เมื่อเห็นสิ่งไรไม่ดีก็จะตองตีสั่งนั้น ถึงกระนั้นการอันใดเป็นอย่างไรเป็นธรรมเนียมเป็นแบบแผนเคยมาแล้วก็ยอมให้เป็นไปตามเคย"^๑

สรุปได้ว่าพระพุทธศาสนาได้ฝังรากแล้วอย่างมั่นคงในราชอาณาจักรไทย พระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ทรงเป็นพุทธมามกะ ธรรมเนียมในพระพุทธศาสนามีส่วนส่งเสริมอริยาสัยคนไทยไม่ให้รังเกียจเคียดฉันทพวกต่างชาติ ต่างศาสนา เป็นเหตุให้พวกมิชชันนารีทั้งคาทอลิกและโปรเตสแตนต์ต่างก็เห็นว่าไทยเป็นดินแดนที่เหมาะสมที่สุดที่จะเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่คริสต์ศาสนาทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยมุ่งหวังที่จะเปลี่ยนศาสนาพระเจ้าแผ่นดินสยามให้สำเร็จ^๒ การเผยแผ่คริสต์ศาสนาของมิชชันนารีมิได้เข้ามามีอิทธิพลต่อสังคมไทยแต่อย่างใด ดังที่ เซอร์ จอน เบอริง ได้วิจารณ์ไว้ว่า

"ข้าพเจ้าไม่ทราบว่ามีสาเหตุอะไรบางอย่างที่เป็นอุปสรรคสำคัญในการเผยแผ่ศาสนาในประเทศสยาม แต่ในเวลาเดียวกันข้าพเจ้ากลับว่ามีส่วนน้อยเหลือเกินที่หวังจะให้มีการเปลี่ยนแปลงในความเชื่อต่อประจำชาตินี้ได้."^๓

^๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ว่าด้วยการในพระพุทธศาสนา ๒๔๗๑, หน้า ๑๓.

^๒ Samuel J. Smith, The Siam Repository (Vol II parts 1 - IV) Bangkok 1869), หน้า ๗๕.

^๓ Sir John Bowring, The Kingdom and people of Siam (Vol I John W. Parkers and son 1857), หน้า ๑๓๕. "I know not what is to impede religious teachings in Siam, but at the same time I fear there is little ground to expect a change in the national faith."

นายแมคโคแนล (Mc Donald) ซึ่งเข้ามาเมืองไทยใน พ.ศ. ๒๔๐๔ (ค.ศ. ๑๘๖๑) ได้วิจารณ์งานของมิชชันนารีมีใจความว่า ไม่มีประเทศใดอีกแล้ว ที่เมื่อมิชชันนารีเขาไปเผยแผ่ศาสนาแล้ว จะมีการต่อต้านการเผยแพร่คริสต์ศาสนา น้อยที่สุดหรือแทบจะไม่มีการต่อต้านเลยเท่าในประเทศไทย และก็ไม่มีประเทศใด อีกเช่นกันที่คณะมิชชันนารีเขาไปทำการแล้วได้รับผลสำเร็จจนน้อยที่สุดเท่าประเทศไทย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย